

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ  
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ  
ВИКЛАДАННЯ**

**ПОЛЬСЬКІ ПИСЬМЕННИКИ ПРО НАЦІОНАЛЬНУ ІСТОРІЮ  
XIX–ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ У ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ІСТОРІЇ**

**Кваліфікаційна робота**

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

Виконала: студентка 2 курсу 07–241М групи  
Спеціальності 014.03 Середня освіта (історія)  
Освітньо–професійної програми «Середня  
освіта (історія)»

Юлія ГРИШКО

Керівник: Олександр КОНИК, професор

Рецензент: Ольга ГЕРІНБУРГ, доцентка

Херсон – 2020

## ЗМІСТ

<b>ВСТУП.....</b>	<b>4</b>
<b>РОЗДІЛ 1. Генрік Сенкевич і його робота по «зміцненню польських сердець» за допомогою історичних романів.....</b>	<b>11</b>
1.1. Життєвий і творчий шлях.....	11
1.2. Письменник у польській культурі ХІХ ст.....	17
1.3. Польські та українські рефлексії навколо роману «Вогнем і мечем» в історичному контексті.....	22
<b>РОЗДІЛ 2. Еліза Ожешко і соціальна історія польсько–білоруського етнічного порубіжжя.....</b>	<b>29</b>
2.1. Життєвий шлях і формування творчих інтересів.....	29
2.2. Творчість Елізи Ожешко в польській культурі періоду після повстання 1863–1864 рр.....	32
2.3. Роман «Над Німаном»: творча реконструкція життя білорусько–польського села й витоки польського реалізму.....	42
<b>РОЗДІЛ 3. Болеслав Прус: від реалій варшавських кварталів домістики єгипетських пірамід.....</b>	<b>46</b>
3.1. Життя й інтелектуальні інтереси журналіста і письменника.....	46
3.2. Літературна діяльність і творчий доробок Болеслава Пруса.....	49
3.3. Від польських реалій до вершин загальноєвропейської культури: романи «Лялька» та Фараон».....	53
<b>РОЗДІЛ 4. Зв'язок теми зі шкільним курсом історії.....</b>	<b>60</b>
<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>63</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....</b>	<b>67</b>

<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>77</b>
Додаток А. Кодекс академічної доброчесності здобувача освіти ХДУ.....	77
Додаток Б. Портрет Генріка Сенкевича.....	78
Додаток В. Пам'ятник Г. Сенкевичу у Ченстохові.....	79
Додаток Г. Музей Г. Сенкевича в Обленгорці.....	80
Додаток Д. Ольга Бурда. Гофман зніме фільм про те, що Україна – не Росія.....	81
Додаток Е. Портрет Елізи Ожешко.....	82
Додаток Є. Пам'ятник Елізі Ожешко в Гродно.....	83
Додаток Ж. Портрет Болеслава Пруса.....	84
Додаток З. Будинок Пруса в Наленчуві. Зображення з Національної бібліотеки Польщі.....	85
Додаток И. Рукопис «Фараону». Зображення з Національної бібліотеки Польщі.....	86

## ВСТУП

**Актуальність теми дослідження.** Проблема відбору й інтерпретації джерел, що дозволяють реконструювати минуле людського суспільства є завжди актуальною для історика. Своєю чергою, дослідницька робота історика не може бути повністю позбавлена впливів середовища, поточної політики і т. ін. Шкільний учитель історії використовуючи здобутки науковців при підготовці до навчальних занять так само мусить враховувати поточні реалії. Відтак вивчення такого виду писемних джерел, як художня література, історичні романи зокрема, можуть бути вельми перспективним як з точки зору наукової, так і дидактичної.

Польська література названого в темі періоду зазвичай кваліфікується як література польського позитивізму – тобто періоду після поразки так званого Січневого повстання в підросійському Королівстві Польському. Суспільство, пошуки якого й відображувала література – шукала виходу з ситуації, що склалася, й бачила його переважно у відмові від збройної боротьби за національне визволення й переході до т.з. органічної праці. При цьому важливим завданням було зміцнювати в поляків відчуття національної самобутності та гордості за своє історичне минуле. Позитивістська течія перепліталася з реалізмом, що дедалі більше набирал сил. Як і в іншій європейській літературі того часу, польські письменники значну увагу приділяли психологічному поясненню процесів і вчинків своїх героїв, їх ментально–етнічним особливостям тощо.

Класичними представниками цього періоду вважаються Генрік Сенкевич, Еліза Ожешко та Болеслав Прус (псевдонім Олександра Гловацького). Кожний з названих майстрів слова користувався й користується неабиякою популярністю в Польщі. Що стосується нашої країни, то вони більш–менш відомі, але не в такій мірі. У пропонованій роботі зроблено спробу проаналізувати їхній життєвий і творчий шлях

та літературний доробок – як джерела для вивчення історії Польщі а також дотичних проблем з історії теперішньої Білорусі, Литви та України.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.**

Представлена робота є в певній мірі, презентацією регіонального аспекту всесвітньої історії. Такий вибір тематики, зумовлений ініціативною темою кафедри історії, археології та методики викладання, спрямованої на дослідження регіональної історії в українському вимірі («Регіональна історія України: історіографія, методологія та джерельна база»). Крім того, дослідження пов'язане з темами курсів «Історія слов'янських країн (новітня історія)» та «Європейська історія: альтернативні джерела розуміння (література, живопис).

**Мета дослідження.** Дослідити та проаналізувати творчий доробок польських письменників та їх вклад в національну історію XIX – початку XX ст. як історичне джерело та з'ясувати їх місце в шкільному курсі історії.

**Завдання:**

- 1) визначити та опрацювати джерельну базу й відповідну літературу при написанні роботи;
- 2) проаналізувати біографічні відомості письменників та творчу спадщину, щоб мати уявлення, що саме, вплинуло на створення видатних романів літераторів;
- 3) виявити та проаналізувати в порівняльному ключі наукові опрацювання теми дослідження;
- 4) розглянути позиції та систему аргументів й дізнатися про критиків романів кожного з письменників;
- 5) проаналізувати зміст романів згаданих письменників на відповідність сучасному науковому знанню;
- 6) визначити цінність і перспективність творчого доробку Сенкевича, Ожешко і Пруса як історичного джерела;

7) з'ясувати місце кожного з польських письменників та польської письменниці в шкільному курсі історії.

**Об'єкт дослідження.** Історія Польщі, Білорусі, Литви й України у висвітленні польських письменників кінця XIX – початку XX ст.

**Предмет дослідження.** Життя і творчість Генріка Сенкевича, Елізи Ожешко і Болеслава Пруса як історичне джерело; інтерпретація проблеми в шкільному курсі історії.

**Хронологічні рамки дослідження** – середина XIX – початок XX століття (такий проміжок часу взятий з урахуванням років життя письменників, а саме: Г. Сенкевича (1846–1916 рр.), Е. Ожешко (1841–1910 рр.) та Б. Пруса (1847–1912 рр.).

**Територіальні межі дослідження** – за місцем народження письменників це сучасна Польща, Литва і Білорусь: кожний письменник народився в тій чи іншій частині країни, а точніше: Г. Сенкевич – народився в Волі Окшейській на Підляшші; Е. Ожешко – народилась в містечку Мильковщина Гродненського повіту Гродненської губернії; Б. Прус народився в Грубешеві. Історичні реалії, що відображувалися в творчості цих письменників стосуються як Європи, так і Американського й Африканського континентів.

**Історіографія та стан дослідження проблеми.** Стосовно Генріка Сенкевича і його найвідомішого роману «Вогнем і мечем» то, після виходу на світ, роману протягом двох десятиріч років бурували певний запал та обговорення в колах польських критиків, літературознавців, письменників, адже, кожен оцінювали його по-різному: більшість сприйняла твір енергійно, з певним піднесенням, зокрема С. Тарновський, Ю. Б. Залеський, В. Дзедушицький, С. Кшемінський, проте, натомість такі критики, як: Б. Прус, П. Свентоховський, П. Хмельовський, виступили проти перебільшення історичної дійсності, досить ідеалізованої жорстокої магнатської політики в Україні та спотвореного зображення козацтва [26, 57, 58].

Майже через двадцять років після виходу «Вогнем і мечем» певну дискусію створили С. Бжозовський і В. Налковський, критикуючи ідейні засади до відомої трилогії Г. Сенкевича. У новій суспільно-політичній ситуації Другої Речі Посполитої (а це, період міжвоєнного двадцятиліття) з'явилася велика кількість літературознавчих розвідок К. Войцеховського, С. Ляма, Ю. Кіяса, Ю. Кляйнера та інших. Польський історик О. Гурка опублікував серію статей, які згодом склали книгу «Вогнем і мечем» та історична дійсність» (1934 р.) [16, 57].

Майже всі польські та українські тогочасні критики, зосередили свою увагу, відносно, роману «Вогнем і мечем» (а саме: Б. Прус, П. Хмельовський, О. Свентоховський, В. Гнатюк, О. Маковей та ін.) [16, 47, 55, 57].

О. Гурка визнав, що зображення минувшини була змальована Сенкевичем неправдиво. Міркування вченого спричинили вируючу полеміку і змусили багатьох його колег (наприклад, таких як, З. Лясоцький, А. Чоловський, В. Томкевич, М. Кукель, В. Конопчинський) виступити проти викривальних висновків. Розділення думок зберігалась і надалі: від визнання письменника геніальним, унікальним й талановитим, а роману – вершиною мистецтва (Л. Людорівський) до звинувачень у догоджанні уявленням і «дешевим мріям» пересічних читачів (В. Гомбрович), емоційній та інтелектуальній недовершеності письменника (Ч. Мілош) [57, 58].

Про Г. Сенкевича, про його літературну діяльність написано дуже багато історіографічних праць. Незначна частина цих праць була написана та опублікована небагатьма дослідниками минулого століття [13, 39]. Більш значна частина була написана вже сучасними дослідниками, науковцями та доцентами різних університетів (В. О. Марценішко, Т. В. Чужа, Р. Радишевський, Ю. Л. Булаховська та ін.) описували як творчий доробок письменника так і видатний роман «Вогнем і мечем» [33, 34, 50, 51, 57, 58, 60, 74, 75, 76, 78].

Стосовно Елізи Ожешко, то на ювілей з нагоди сорокаріччя авторки роману «Над Німаном» Марія Конопніцька говорила: «Не було такої чудової живої і шляхетної думки, якої б Еліза не сказала, своїм запалом. Не було такої неправди, проти якої вона б не боролася. Кожна брехня або несправедливість, повинна була виправдатися. Не було такого лиха долі, якої б вона не зрозуміла і не підтримала в тяжку хвилину життя. Не було такої хвороби, для якої би вона не намагалась шукати ліків. Не було такої неправди, якої б вона не засуджувала. Вона була великим майстром у сфері гарних слів, була господинею, яка підкорювала – надбання людської думки». Після А. Міцкевича, Ожешко була другою польською письменницею до Г. Сенкевича, Б. Пруса і С. Жеромського, – який в свою чергу, приніс своїй літературі світову славу [23].

Творчу діяльність Елізи Ожешко досліджували та вивчали не лише українські дослідники, але й російські науковці (О. Губієнко, В. Істомін) [27, 28], окрім них вивчали і інші дослідники [43, 80]. Багато праць присвячено було листуванню з Іваном Франком [21, 22, 66].

Що стосується, іншого польського письменника Болеслава Пруса, то ось як сучасники сформулювали захоплення стосовно, творів письменника: «Якщо брати до уваги, всю іронію Пруса то, вона ніколи, не потребувала хорошої норми доброго слова. Основна характеристика світобачення Пруса – це пересвідчення того, що в цьому світі бажано багато чого, розуміти в протилежному значенні, тобто: Б. Прус в своїх творах часто, виглядає не сильно розумний, трішки – неук, але, насправді, є людиною глибокого почуття та свідомості, благородного серця людиною. Прус не захоплюється невидимою величчю; навпаки, він високо цінує і возвеличує бідність і нікчемність, яку всі бачать. Поза партійних рахунків Прус – поет всіх принижених і ображених людей, чоловік який захищає бідних, глибоко співчуваючий до їхнього горя та страждань» [12, 20].



Досліджували творчий шлях письменника як українські, так і російські науковці (П. Левина та ін.) [52, 62, 67]. Також при написанні роботи використовували переклади творів письменника [56].

Окрім зазначених вище праць, користувалася різними роботами з історії Польщі загалом [40, 41, 42, 45, 54, 81].

**Джерельна база дослідження** складається з різних видів джерел, безпосередньо з оригіналу твору – Sienkiewicz H. *Ogniem i Mieczem* / Henryk Sienkiewicz. Warszawa, 1990. 570 s. [1]; фотоматеріалів – (портрет Генріка Сенкевича; пам'ятник Г. Сенкевичу у Ченстохові; портрет Елізи Ожешко; пам'ятник Елізи Ожешко в Гродно; портрет Болеслава Пруса); музейних пам'яток (Музей Г. Сенкевича в Обленгорці; будинок Болеслава Пруса в Наленчуві; рукопис роману «Фараон») [додатки А–В; Д–З]; фрагментів інтерв'ю (фрагмент інтерв'ю Є. Гофмана, стосовно екранізації роману «Вогнем і мечем») [додаток Г].

**Методи дослідження:** в роботі знайшли застосування історико-літературний і компаративний методи, а також літературознавчі прийоми інтертекстуального, риторичного, семантичного та структурно-семантичного аналізу художніх текстів.

**Наукова новизна одержаних результатів.** Було освоєно й інтерпретовано історичний і біографічний матеріал, що дозволив мені особисто по новому розглянути історію Польщі та її прикордоння, роль літератури й культури взагалі у формуванні національної ідентичності та важливість і дотеперішню актуальність цього досвіду.

**Практичне значення одержаних результатів:** результати роботи стануть у нагоді для подальшого вивчення біографій та творчого доробку польських письменників, їх можна також використовувати при підготовці уроків історії в школі, при вивченні українсько-польських літературних зв'язків.

**Результати роботи апробовано** на IV Всеукраїнській науковій конференції молодих вчених, аспірантів та студентів на тему «Проблеми

регіональної історії України». Конференція відбулася 21 травня 2020 року на базі Херсонського державного університету, історико-юридичного факультету, кафедри історії, археології та методики викладання у місті Херсон.

**Публікації.** Оpubліковано статтю на тему: «Еліза Ожешко – польська письменниця в інтернет-просторі».

**Структура дипломної роботи:** робота складається зі вступу, 4-х розділів, висновків, список використаних джерел і літератури, додатків. Загальний обсяг складає 86 сторінки.

## РОЗДІЛ 1.

### Генрік Сенкевич і його робота по «зміцненню польських сердець» за допомогою історичних романів

#### 1.1. Життєвий і творчий шлях

Г. Сенкевич – широко відомий польський письменник, журналіст та прозаїк. Його вважають класиком польської літератури. Генрік Сенкевич є лауреатом Нобелівської премії з літератури. Особливу популярність здобув своїми історичними романами, які відомі не лише в польській але також і українській літературі (особливо це стосується його відомого роману «Вогнем і мечем», в якому в досить контрверсійному плані висвітлена українська історія та відомі українські постаті XVII ст.) [3] (Див. додаток Б).

Народився Генрік Сенкевич у Волі Окшейській на Підляшші 5 травня 1846 року, (помер – 1916 р.) в родині зuboжілого шляхтича Юзефа Сенкевича, незважаючи на те, що його мати Стефанія (дівоче прізвище – Цецішовська), походила із достатньо, заможної шляхетської сім'ї. У 1858 році Генрік розпочав навчання в реальній гімназії у Варшаві, яка знаходилася тоді в Палаці Казімежа (а на сьогодні, це головний корпус Варшавського університету). Особливих досягнень в навчанні не було, тому лише в 1866 році письменник отримав свій атестат про завершення навчання. Того ж самого року, тобто 1866 Г. Сенкевич реєструється на медичний факультет варшавської Головної Школи, тобто польського університету, який існував у 1862–1869 роках. Проте, не відчуваючи свого покликання в сфері медицини і нехтуючи мріями батьків, йдучи за своїм серцем Генрік Сенкевич, наступного року перейшов на історико-філологічний факультет [58, с. 6–7].

Літературний початок (на даному етапі своєї творчості – поетичний) виявився безрезультатним — тому що, у 1867 році «Тижоднік Ілюстровани» відмовив його «Ідилію молодості», але, не все так погано, як виявилось, успіх письменнику прийшов несподівано і у зовсім іншій

діяльності а саме, в журналістиці. Уже в 1869 році майбутній польський письменник Г. Сенкевич здобуде славу одного з найпопулярніших та найвидатніших фейлетоністів Варшави, виступаючи на сторінках «Пшегльонду Тигодньового» та «Тигодніка Ілюстрованого», не під своїм ім'ям, а під маловідомим псевдонімом «Літвос» [57, с. 136–137].

На цьому, прагнення на досягнутому в сфері журналістики не обмежуються у творчості молодого та талановитого письменника, в той час Генрік Сенкевич починає творити свій перший роман «Намарне» (1871 р.), який потім почав друкуватися у тижневому журналі «Венец». Г. Сенкевич пишучи свій перший роман поклав в його основу творчий метод «літературність», при цьому, довіряв більше своїй творчій уяві та інтуїції й не обтяжував себе докладним вивченням середовищ і реалій. Місцем подій твору письменник обирає зовсім незнайоме з досвіду місто (на його погляд, це повинно бути місто Київ і він ним став) і оточення польських студентів Київського університету. Скоріше всього, Генріка Сенкевича Київ не дуже зовсім цікавив, точніше він був зовсім байдужим до нього, він просто вважав, що польські студенти, які знаходяться та навчаються на берегах Дніпра в Києві, нічим не відрізняються від своїх майбутніх колег із Варшави. Тому й певні складові елементи він набирав із свого власного досвіду, які можна легко впізнати. Що саме цікаве, це те, що на сторінках роману «Намарне» польський письменник згадує свого майбутнього критика В. Антоновича: «...Тут є хлопомани; їх заснував і сформував Антоневич, тимчасово головували Рильський та Стемпковський, але сьогодні це вже дурні, які не знають, чого хочуть; розмовляють по-малоруськи і п'ють просту горілку — оце й усе» [57, с. 136–137].

Тим часом, позитивісти, які були схожі з Сенкевичем за своїми однаковими поглядами, думками, сприймали його як «свого», тобто, за схожістю думок, він тим часом, продовжував завойовувати увагу читачів як автор фейлетонів «Теперішній момент» у «Газеті Польській».

Генріка Сенкевича особливо привертала увага розповідь з історії Польщі, також цікавився історією суспільства й культурою Варшави, уважно стежив за театральним і літературним життям в Польщі, але першу чергу, він був визнаним і визначним знавцем вищого світу Варшави, який, в свою чергу, постає в його фейлетонах з легким і незначним нашаруванням іронії. У тій самій, відомій всім «Газеті Польській» Г. Сенкевич надрукував три своїх оповідання: «Старий слуга» (1875 р.), «Ганя» (1876 р.) та «Селім Мірза» (1877 р.), які розповідали зовсім іншу сторону творчого розвитку письменника, ніж його попередні не зовсім невдалі твори. Деякі науковці називають їх «малою трилогією» [58, с. 7–8].

Г. Сенкевич займався справою, яка була до душі, але він не забував про улюблену справу свого життя – історію. На сьогоднішній день, він відомий не лише у Польщі, але й за кордоном. Написав чудову трилогію в якій, Україна займає неабияке місце. Він здобув неабияку популярність.

Світовому визнанню та великої популярності Генріка Сенкевича сприяв та вразив один достатньо таки, сміливий та відважний крок – це була поїздка до Америки. Там письменник залишився майже на весь період своєї мандрівки в Нью-Йорку, де реалізував свою давню та омріяну подорож на Захід залізницею, де надовго залишився в Каліфорнії [57, с. 137].

В Америці письменник закріпив свої амбіції в сфері журналістики. Наслідком його трудів в сфері журналістської діяльності (а він все ще продовжував бути репортером «Газети Польської») став цілий цикл «Листів з подорожі до Америки», який дуже вразив читачів тим самим, за рахунок цього було збільшено кількість передплатників газети. Під час написання великих романів, Г. Сенкевич намагався виїхати до інших країн, таких як, Франція, Австрія, Італія, щоб у іноземному й байдужому до нього й до його польських робіт, у повній та абсолютній віддаленості

від своєї дійсності слухати себе й переносити з своєї голови на папір, саме, своє бачення польської історії [58, с. 8].

У 1878 році письменник знову повертається до Європи, причому на довгий період задержуючись спочатку у Лондоні, а потім Парижі. З кожним разом, Г. Сенкевича охоплює оточення допитливості й захвату. У цьому інтелігентному, красивому та досить освіченому чоловікові бачили нову зірку польської літератури, яка переживала досить довгу кризу після смерті романтичних «провісників». Доступна слава єднається для письменника з приватною: у 1881 році він одружується з Марією Шеткевич; але, на жаль, подружнє життя молодих людей тривало недовго – через чотири роки вона померла (від туберкульозу) [57, с. 138].

Певним чином, ця трагічна подія у житті письменника, не могла не відбитися у його творчості. Після цього, деякий час Г. Сенкевич взагалі нічого не писав.

У його творчій діяльності та в ідейних пересвідченнях письменника настає перехідний етап в житті Г. Сенкевича, коли, повернувшись на польську землю в 1879 році, знайшов однакові теми з консервативними колами. У Варшаві Сенкевич розпочав співпрацю з неоконсервативною «Нивою» з представником Мсціславом Годлевським, а трохи згодом став редактором «Слова». Він піддержував також тісні зв'язки з галицькими консерваторами (зокрема, з Юзефом Шуйським та Станіславом Тарновським). Чи це не найважливіша заміна, чи, скоріше, видозміна відбулася з його думками, поглядами на національну тематику [57, с. 139].

У 1883–1884 рр. письменник друкує свій роман «Вогнем і мечем» частинами, одночасно в двох виданнях, а саме: у краківському журналі «Час» та варшавській газеті «Слові». Результат роману перевищив усі надії. Це давало натяк на те, що Г. Сенкевич йде по вірному напрямку для своїх подальших творчих і літературних зусиль. У такий спосіб

протягом кількох наступних років письменник творить ще два романи, які, значною мірою, також вражають читачів і разом з романом «Вогнем і мечем», склали відому «Трилогію» – «Потоп» (друкувався в журналі 1884–1886 рр.), де розповідається про шведську агресію та «Пан Володийовський» (1887–1888 рр.), де описується війна з турками. Перш за все, підкорював колорит у створенні історичних персонажів, різноманітні та різнобарвні пригоди, захоплюючі декорації та патріотизм. Сенкевич просто живописно розписував історію, умів як ніхто інший (і у нього це виходило пречудово) зацікавити читача неймовірними розповідями й хитрими лініями в романі, утримувати його в постійному напруженні й підтримувати його інтерес до характерів героїв. Г. Сенкевич був справжнім майстром побудови надзвичайно логічної, точної у своїх дрібних деталях сюжетної інтриги, раціонального використання кожного головного і навіть другорядного героя роману чи події, які поєднувались між собою ліризмом, моральним та патріотичним світосприйняттям [58, с. 9].

І справді, коли починаєш читати твір, ти наче опиняєшся в той момент в історії, стаєш немов частинкою твору. Він наскільки цікавий, що не хочеш зупинятися ні на мить. Письменник чітко та логічно викладає події у творі. І це, не залишиться, повз уваги.

Як тільки автор закінчив роботу над своєю знаменитою «Трилогією» тепер він, не просто відомий письменник, а знакова постать в житті польського суспільства. Окрім цього, Сенкевич надбав не тільки прихильників, але й нажив собі й чимало «ворогів за схожими ідеями», які вже в свою чергу, в епоху раннього модернізму розвіяли, так звану, «антисенкевичівську війну» (найвідоміші з них, Вацлав Налковський, Станіслав Бжозовський) [58, с. 10].

Окрім критики на роман «Вогнем і мечем», найбільших негативних оцінок пережили такі романи Г. Сенкевича вже на більш сучасну проблематику – «Без догмату» (1891 р.) та «Родина

Поланецьких» (1895 р.), в цих творах, письменник представив читачеві таких героїв романів як, образи декадента та більш-менш «позитивного» героя роману – це буржуа з переконаннями та поглядами міщанина і таким же, способом життя. Шалене визнання по всьому світові з усіх романів відомого польського письменника Г. Сенкевича отримав роман «Quo vadis?» («Камо грядеши», 1896 р.), за цю працю йому було присуджено Нобелівську премію в 1905 році [58, с. 10].

За замислом Г. Сенкевича, його роман «Вогнем і мечем» повинен був, немов, спростуванням в дебатах автора із історичною школою, яка знаходилася в Кракові, найвідоміші носії якої були (науковці Ягеллонського університету – Ю. Шуйський, М. Бобжинський, С. Смолка) у своїх роботах аргументували, що мотивами загибелі польської країни були внутрішні проблеми і стали причиною в тому невідхильному розорені, який був викликаний шляхетською неорганізованістю та відсутністю політичної передбачуваності. Твори створені Г. Сенкевича – насамперед це, його історичні романи – були істинними зразками високопрофесійної «масової» літератури [57, с. 140].

Як бачимо, Г. Сенкевич був наскільки талановитою людиною, що у нього кожен твір відрізняється від іншого. Але, справді, саме твір «Вогнем і мечем», зачепив не тільки читачів, але і дослідників. Всі мають різні думки стосовно твору. Комуś подобається, комуś – ні. На сьогоднішній день, існують різні кінопостановки на основі роману, що також сприяють його популярності [5] (Див. додаток Д).

Усі три романи були написані у період 1880–х років, коли підвищувалася примусова русифікація. Г. Сенкевич показав саме ті складні часи польської історії, які відбувалися на момент написання тих романів. Разом із тим, цей твір покликаний був закріпити в думках поляків впевненість в тому, що державність в країні буде відновлено.



Письменнику вдалося відтворити образ яскравого минулого, а також, відкрити ознаки національного життя [64, с. 15–16].

Отже, роман «Вогнем і мечем» опинився в середовищі польського історизму XIX ст. На його характер впливали також і твори істориків та різних науковців. Сам автор відзначав, що остаточна роль, полягала в двох дослідників в історії XVII століття, твори яких виокремлювалися не тільки історичною спеціальністю, а й літературністю та оповідним вмінням розповіданням [57, с. 142].

Таким чином, видно, що, В. Антонович розкритикував від самого початку до самого кінця, видатний роман польського письменника Генріка Сенкевича, присвятивши твору цілу статтю, з більшої міри недоліків. Окрім Володимира Антоновича, відомий роман критикували різні науковці та присвячували роману свої роботи (наприклад, О. Гурка) [10] (Див. додаток В).

## 1.2 Письменник у польській культурі XIX ст.

Вся літературна творчість, яка з'явилася після поразки Січневого повстання, отримала назву позитивістської. Не пропускала крізь себе цензура саме, творів, які містили патріотичний зміст, тому деякі письменники, дуже часто вдавалися до метафор, вдаючись до порівнянь, які всім були зрозуміли та доступними. До найвидатніших представників напряму позитивізму, крім згаданого вже Генріка Сенкевича належали такі відомі постаті, як, Болеслав Прус (1847–1912 рр.), та Еліза Ожешко (1841–1910 рр.). Вони разом створили цілу низку позитивних героїв і в різноманітних формах оприлюднили концепцію «органічної праці». Г. Сенкевич написав велику кількість історичних романів про пережите Польщі («Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан

Володийовський»). Е. Ожешко заснувала реалізм у польській літературі, ефект якого мав перевагу до 90-х років XIX ст. [81, с. 379–380].

Однак література не відступила від історичних традицій, а навпаки, письменники продовжували підкорювати читачів приємними персонажами з минулої величі Польщі. Гідним продовжувачем історичного письменства виступив у другій половині століття й став Г. Сенкевич. Свою літературну творчість цей видатний письменник розпочав з новел, які присвячені простому люду (це новели: «Янко–музикант», «Бартек–переможець»). Наприкінці століття він перемикнувся вже на історичну повість, яка, за його словами, повинна була «підкріпити душу та серця читача», піднести національну гордість за уславлене минуле. У 1884–1888 рр. він написав, а також опублікував знамениту Трилогію (а саме: повісті «Вогнем і мечем», «Потоп», «Пан Володийовський»), а вже через два роки – роман «Хрестоносці», якому судилося відобразити велике значення в утворенні національної свідомості поляків XX ст. До сьогоднішнього дня всіх героїв знаменитої «Трилогії» Г. Сенкевича залишаються у свідомості поляків персонажами дійсних особистостей минулого [45, с. 375–376].

Багато повістей Г. Сенкевича викликали гостру критику з боку тодішніх польських літераторів, які закидали авторові створення такого образу минулого, що навчав не розважливому розрахунку, а вітряному ентузіазму. Критично охарактеризували повісті Г. Сенкевича українські письменники і вчені (такі як: І. Франко, М. Грушевський та ін.), які звинуватили письменника у неправдивому і зневажливому для українців представленні козацтва, селян та української шляхти. А вже у наступних своїх творах він сконцентрувався на осмисленні вже загальнолюдських цінностей, написав повість з життя ранніх християн «Quo vadis?» (1895–1896 рр.). Мало хто з тодішніх письменників міг порівнювати свій талант з талантом Г. Сенкевича [45, с. 376].

Інший напрямок мають новели та повісті відомої письменниці Елізи Ожешко (1841–1910 рр.). Письменниця відображала реакцію шляхти і землевласників на нові умови життя, відтворювала безправне становище жінки та нижчих верств суспільства, євреїв. У ряді публіцистичних праць письменниця зуміла поєднати позитивізм з патріотизмом [45, с. 376].

Великим літературним хистом виокремлювалися реалістичні твори колишнього повстанця Олександра Гловацького, який увійшов до своєї літературної діяльності під псевдонімом Болеслава Пруса (1847–1912 рр.). Водночас він був одним з теоретиків польського позитивізму. Особливу знаменитість принесла Б. Прусу повість «Лялька» (1890 р.), яка зображувала втручання досить молодого підприємця зі старим і замкненим існуючим на той час, аристократичним світом [45, с. 376].

Г. Сенкевич та Б. Прус палко бажали розповісти про взірці органічної праці, в романах і оповіданнях відображали досить болючі проблеми села і міста, які існували в той час. Письменники осмислювали свій суспільний обов'язок – «вирощування» свідомих та відповідальних громадян [41, с. 99].

Культура була тією областю життя, що однотипна до галузі освіти стала в нагоді у збереженні в суспільстві національних цілей, не відокремлюючи при цьому, від універсальних цілей. В кінці–кінцем, не маючи десятиріччями добродійників власної держави (це: доба поділів) або маючи тільки підпору для благородних письменників (це: Народна Польща), польська культура мала трьох найвизначніших для своєї країни нобелівських лауреатів – це Генріка Сенкевича, Владислава Реймонта і Чеслава Мілоша [41, с. 217].

Навесні 1917 року посилилися польські емігранти в країнах Західної Європи і Північної Америки. У Швейцарії, Англії, Франції та США розгорнули свою діяльність різносторонні польські громадські

компанії, які надавали різну допомогу жертвам війни, військовополоненим, а також підтримували ідею Польської держави. У них працювали різноманітні та широковідомі польські діячі Г. Сенкевич, Е. Пільтц, Ш. Аскеназі, професор Г. Нарутович, піаніст І. Падеревський та ін. У Швейцарії ще одна група польських емігрантів за участю Г. Сенкевича, М. Кюрі–Скłodовської та З. Любомирського утворила ГКДЖВ (Генеральний комітет допомоги жертвам війни) [45, с. 437–438].

Новий поштовх для процвітання у Польщі набула мережа бібліотек і читалень, які працювали передусім при громадських організаціях. У 30–ті роки нараховувалося понад 9 тис. загальних та також 26 тис. шкільних бібліотек, які обслуговували до 1 млн. читачів. Особливою знаменитістю користувалися твори Г. Сенкевича, Б. Пруса, Е. Ожешко, В. Реймонта, С. Жеромського [45, с. 497].

Засоби гласності стали своєрідним майданчиком для великої кількості дебатів з питань ролі культури в розвитку суспільства, гуманізму, наукової, літературної та мистецької творчості. Проведені вибіркові дослідження в 1948 році показали, що найбільш загально визнаними письменниками так і залишаються Г. Сенкевич, Б. Прус, С. Жеромський, Ю. Крашевський [45, с. 559].

До 1959 р. великими тиражами були перевидані твори Г. Сенкевича (9 млн: прим.), Б. Пруса (8,5 млн.), Ю. І. Крашевського (7,1 млн.), Е. Ожешко (4,2 млн.) [45, с. 595].

Справжній пік переживало після 1956 р. польське кіномистецтво, яке вийшло за межі своєї країни, давши підстави говорити про польську школу в кінематографії. Своім міжнародним успіхом вона віддячувала творчості талановитих режисерів, які справджували вдалі екранізації польської літературної класики й творів про сучасність. У 1960 р. вийшов на екрани фільм відомого режисера Олександра Форда «Хрестоносці». А відомий режисер Єжи Гоффман екранізував роман «Пан Володийовський» Г. Сенкевича [45, с. 600].

Літературна діяльність Г. Сенкевича 90-х рр. – це зразок того, що сприйняття зламу та безпуття може пробуджувати в літературі не тільки безвихідні ситуації та песимістичні проблеми, але й приводити до нових художніх можливостей [72, с. 22].

Роман «Без догмату» став відмінним модерним романом Г. Сенкевича. Зате надмірне вихваляння загальної ролі капіталізуючої шляхти в його черговому романі «Сім'я Поланецьких» (1895 р.) який викликав гостру критику в своїх літературних колах [72, с. 23].

Наступний роман Г. Сенкевича «Хрестоносці» (1900 р.) відроджував хоробрі традиції спільними зусиллями поляків та литовців з німецьким католицьким духовно-лицарським Тевтонським орденом (з хрестоносцями, які носили специфічні білі плащі на яких було зображено – чорний хрест) на рубежі XIV–XV ст. Основним призначенням Г. Сенкевича було зміцнити «польський дух» саме, на історичному зразку перемоги над хрестоносцями [72, с. 24].

Роман Сенкевича – це своєрідне історичне повчання про невідхильну невдачу з боку загарбника. Цей роман не тільки стосується про невдачу, цей роман розповідає нам про загальнолюдські пристрасті та про великі і могутні почуття, передані автором з дуже особливою та емоційною виразністю [72, с. 24].

Широко відома трилогія польського письменника Генріка Сенкевича – це романи «Вогнем і мечем», «Потоп» і «Пан Володийовський» – це вражаючі пригоди під час козацьких і шведських війн 1650-х років, які до сих пір, зберігають своє ключове положення у світі відомої літератури, а коли у режисерів виникають думки, стосовно знімання фільмів, то вони очолюють списки найпопулярніших стрічок в усьому світові [40, с. 651].

Майже всі твори Г. Сенкевича були перекладеними на різні іноземні мови, які потім були видані великими тиражами в усіх

європейських країнах, а також, в Америці, в Азії та Африці (зокрема, в Єгипті) [72, с. 24].

Таким чином, можна зробити висновок, що відомий польський письменник Генрік Сенкевич був вагомим особистістю у польській культурі. На мою думку, завдяки, саме своїй Трилогії він став найвидатнішим та найвідомішим письменником в Польщі та не тільки. Підсумовуючи викладене вище, можна зазначити, що, у даному романі польського письменника Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», відомий критик В. Антонович у своїй статті не лише відображає історичний процес та розвиток роману, але і польсько–українські відносини у добу Хмельниччини. Відповідно, до цього, також, у статті присутня, реакція верств суспільства на розвиток відносин, які склалися у той час. Антонович робить висновок, що польська верства (у вигляді інтелігенції), майже нічому не спромоглася навчилася зі своєї власної історії, залишившись наприкінці XIX ст. на ґрунті тих самих поглядів, і це є згубним явищем. Але, це тільки критика.

### 1.3. Польські та українські рефлексії навколо роману «Вогнем і мечем» в історичному контексті

Роман відомого польського письменника Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», як і будь–який роман, не оминув критику дослідників. Їхні погляди різнилися між собою, були як позитивними до роману та їх автора, так і негативними. Різноманітність думок справили неабиякий вплив на письменника. Роман став предметом для різних обговорень. І польські і українські дослідники вивчали та досліджували ту чи іншу проблему, яка стосувалась роману.

Наприкінці 70–х – початку 80–х років серед краківських кіл відбулася потреба в переоцінці найважливіших фактів та подій з історії

Польщі, і, як результат, виходить ціла низка монографій про пригоди часів Хмельниччини, в яких було сплюгавлено не лише постать великого полководця, а й увесь український народ в цілому. Виникнення всіх цих праць лишилося малопомітним явищем серед широкого загалу читачів, то роман Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем» мало таке відлуння, який був небувалий у польській літературі протягом всієї її багатвікової історії [70, с. 126].

Розглядаючи польсько-українські літературні взаємозв'язки, Григорій Грабович правдиво написав, що «кілька праць Івана Франка, написаних на зламі століть, все ще залишаються тут найґрунтовнішими» [39, с. 138].

Одночасно із дуже грандіозною доступністю роман відповідно визнавав радикальні обговорення, як свого часу, знаменитий твір Шевченка «Гайдамаки». Радикальні краківські кола з великим запалом сприйняли появу роману (С. Тарновський, ставив Сенкевича на рівні з Гомером, Дантом та Шекспіром); інші критики, такі як, Болеслав Прус чи наприклад, Іван Франко (останній висловлювався, в основному, за всіх українців), були страшенно невдоволенні [70, с. 126].

У свій час Франко віддав приналежне дуже раннім творам Г. Сенкевича – розповіді із життя звичайних польських селян (це твори: «Янко–музикант», «Бартко–переможець», «Нариси вугіллям»), палко бажав зобразити властивості його хисту саме, як письменника–реаліста: «...тут перед нами розкриваються широкі, як дійсність, горизонти справжнього народного життя, всебічно охопленого, старанно досліджуваного і представленого за допомогою всього витонченого апарату сучасного реалізму» [64, с. 70].

Спостерігаючи, оцінки Франка стосовно, прозового надбання польського письменника Генріка Сенкевича виділяються реальністю, точністю формулювань, пильною увагою до ідейно-естетичного змісту його творів. Він постійно намагався бути правдивим і безкорисливим у

своїх міркуваннях відносно літературних творів (і не лише самого Г. Сенкевича), але стосовно роману «Вогнем і мечем» – його відношення завжди було різко негативним. Дослідник дуже часто підкреслював руйнівний характер твору, який був спрямований проти визвольних прагнень не лише українського, але й польського народів. Дослідник Григорій Вервес вважає, що І. Франко мав на увазі саме Сенкевича, коли у відповідь Кулішеві писав: «Не маючи панів, ми не мали й меценатів і нерозлучного з ними дворацтва та лизунства в літературі та норовах, ми не мали й не матимемо панської літератури, пани не зводили й не зведуть нашого письменства та духовного життя на такі гнилі бездоріжжя, як, наприклад, польська література» [64, с. 70].

Польський народ всіляко бажав відстояти своє право на свою власну державу, та ряд поразок у національних повстаннях (1830–1831 рр., 1863–1864 рр.) примушував їх переглянути та дещо замінити в методах боротьби. Так, перед інтелігенцією постало неабияке завдання, а саме: викликати у поляків почуття патріотизму та знайти в своїй історії зразки прихильності до Батьківщини. Крім того, дуже енергійна русифікація була спрямована російським царизмом у тому числі й проти поляків, яка підштовхувала до зміни методів підняття духу патріотизму. Таким чином, Г. Сенкевич докладав дуже багато зусиль, показати читачеві силу національної єдності саме, перед обличчям самої загрози. Яскравим прикладом є його роман «Вогнем і мечем» (1883 р.), у якому він не просто симпатизує польській шляхті, а й дещо робить її зразковою [19].

Але правда, декілька польських газет і журналів пробували все ж таки, досить критично поставитись до твору Г. Сенкевича. Визнаючи безумовний талант автора, вони вбачали в дуже надмірній похвалі компоненти комерційної книговидавничої реклами, а щодо літературних різнобіжностей, то порівнювали твір скоріше за все, з твором «Трьома мушкетерами» Дюма–батька, ніж Шекспіром чи Гете. З другого боку, ці



ж польські видання вони доволі стримано й об'єктивно звертали увагу на те, що письменник докладав зусиль, реанімувати суспільні ідеали XVII століття, які були ідеологічно шкідливими й на той час, а в реаліях XIX століття були абсолютно неможливими й прадавніми, бо авторський погляд на міжнародні відносини неправдивий і несприятливий для всього польського суспільства, оскільки розгнічували міжнародну ворожнечу, яка тільки-но почала потроху затихати. Проте такі оцінки розвіялися в океані різнобарвних відгуків [60, с. 283].

Одним із перших, хто висловився про роман польського письменника був В. Антонович. У своїй статті, про польсько-російські відносини у XVII ст. описує, те що, відображено у романі «Вогнем і мечем». Ця стаття саме, про даний роман. Зокрема, В. Антонович пише:

«Ми звикли дивитися на державну владу, як на вираз можливої в даному суспільстві суми справедливості і неупередженості по відношенню до всіх своїх підданих, незалежно від їх станової угруповання, національного типу, особистого положення в суспільстві, і тому вважає ідею держави одною дорогою для всіх осіб, що входять до складу його» [13, с. 110].

Але, Г. Сенкевич дивиться на справу трохи інакше, а саме: «На його думку, Польща XVII століття представляла зразкову державу тому саме, що заперечувала кращі сторони державної діяльності, тому, що не визнавала рівноправності своїх громадян і переслідувала свою «місію», неможливу за антропологічними законами природи – втілення одного народного типу в інший, і несправедливу в суспільних відносинах – абсолютне підпорядкування всього народу привілейованого класу» [13, с. 110].

Таку ж подібну позицію зайняв письменник О. Маковей, публіцист І. Мовицький та інші. Досить критично відносився до історичної правдивості даного твору і відомий польський письменник Б.

Прус, якого в результаті піддержали кілька інших діячів культури, зокрема, П. Хмельовський [44, с. 1].

До роману Г. Сенкевича український історик та науковець підходив до критики роману, передусім з професійних аспектів. Він одразу наголосив, на тому що, в творі майже відсутні відступи від історичного матеріалу, але багато наносить шкідливість щодо упередженості про демонстрування фактів. Попри цю упередженість, В. Антоновича пригнітило те, що «Вогнем і мечем» зустріли дуже з великим ентузіазмом відгомін з боку польського суспільства: різнобарвні костюмовані спектаклі, розбурхані святкування, визнання щодо гідності письменника тощо. Далі В. Антонович, який з голосним скандалом колись покінчив відносини зі своїм польським минулим та перейшов до українського так званого «хлопоманства», а також вдався до критики роману Г. Сенкевича (в романі показані справжні факти та моменти з історії, але через тенденційність та упередженість, скривлено історичну реальність). Він також визначив низку неточностей, яких автор допустив у топоніміці тощо [64, с. 16–17].

Відновлення державності поляків було проголошено 11 листопада 1918 року. Боротьба з сусідами за кордони увінчалася деяким успіхом і дещо відсунула на другий план таке питання, як оспівування давніх героїв і виховання населення на колишніх звитягах. Достатньо рішуче та впевнено дане питання підняв у своїх дослідженнях науковець О. Гурка. Центральне місце в працях О. Гурки посіла проблема переосмислення історичних понять про період польсько–козацьких війн середини XVII століття, які склалися в польській історіографії та і в свідомості широкого суспільного загалу в міжвоєнний період, як найважливіший фактор у формуванні сучасної йому історичної свідомості. Він визначив деякі впливи образів минулого, навіяних романом Г. Сенкевича «Вогнем і мечем», зазначав, що «образ, накинтий цілому польському народові 50 років тому, так геніально і постійно діючою силою, є вирішальним

для нашого відчуття минулого більше, аніж всі університетські кафедри разом взяті». Попри негативний вплив деяких художніх образів Г. Сенкевича таку ж саму роль, на думку О. Гурки, відігравали і праці польського історика Л. Кубалі, що носили емоційно різнобарвний характер суб'єктивних думок автора [58, с. 13].

Ще на самому початку своєї статті В. Антонович дуже чітко підкреслив, що «повість Г. Сенкевича за прийомом, який вона зустріла в польському суспільстві, і за враженням, яке вона справила на це суспільство, є, безсумнівно, виразником сучасного стану історичної самосвідомості польської інтелігенції, останнім словом його патріотичних, національних і суспільних поглядів...». Саме «патріотичні, національні й суспільні погляди» українців та поляків багато в чому зумовлювали характер сприйняття роману Сенкевича, тому недостатньо перспективною працею було виявляти, наскільки точно чи ні письменник відобразив той чи інший не значний факт, на яких подіях він приділяв більше уваги, а про які – замовчував. Але переважно на цьому сконцентрувалися майже всі польські та українські тогочасні критики роману «Вогнем і мечем» (Б. Прус, П. Хмельовський, О. Свентоховський, В. Гнатюк, О. Маковей та ін.) [23].

Результати Антоновича були разючими у своїй викривальності. Якщо б польський письменник був би менш суб'єктивним, то, можливо, поза межами шляхетської моралі XVII століття він показав би поривання та прагнення дещо більш широкі й гуманні. Г. Сенкевич та його піднесені читачі не припиняють розвиватися в дуже тісному колі поглядів, в якому їх заворожували єзуїти, підходять до старого питання зі старими тенденційними судженнями. Вони затрималися на тому низькому рівні розвитку патріотичного почуття, на якому люди вважають, що все своє обов'язково добре тільки тому, що воно своє і все [58, с. 6].

Чималий інтерес являє собою історичний роман про українсько-польські відносини в давні часи. Не треба бути занадто хорошим знавцем історії, щоб усвідомити певну невідповідність цього твору історичним даним, бо тут дещо зміщено правдиві моменти історії при певній характеристиці: войовничої польської шляхти, яка відображена тільки в позитивних тонах, більше того – в дуже патріотичних тонах. Що стосується героїв з українського табору, то їх подано виключно в негативних рисах, а образ Богдана Хмельницького, взагалі, як втілення розбійництва і зла. Крім того, історичні моменти дещо зміщено і в показі якихось окремих військових епізодів, (наприклад, поразку польського війська під Жовтими Водами зображено як тимчасовий епізод, а, ось, тріумф польського війська при обороні Збаража – як епізод, принципово другорядний у ході військових подій, – як нездоланий) [34, с. 333].

Таким чином, роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем» став приводом, для гострих дискусій між польськими та українськими дослідниками. Напевно, визначним критиком для роману став В. Антонович, який написав цілу роботу, стосовно роману, і де, найгостріше висловлювався, про роман, про дії, місця і т.д.

Підсумовуючи вище сказане, дехто з дослідників вважає, що роман написаний не з історичної точки зору, а більше з художньої, творчої (наприклад, як Т.В. Чужа). Особливо, критика стосується, українських постатей, так як, вважають, що герої роману зображенні не з кращої сторони. Також можна зазначити, що, точок зору багато, але, в них немає однастайності. Але, попри, різні погляди дослідників та науковців, роман залишається в історії Польщі, та й загалом в історії, і який, має право на існування, незважаючи на різну критику як позитивну, так і негативну.

## РОЗДІЛ 2.

### Еліза Ожешко і соціальна історія польсько–білоруського етнічного порубіжжя

#### 2.1. Життєвий шлях і формування творчих інтересів

Еліза Ожешко (роки життя: 1841–1910 рр.) (дівоче прізвище – Ельжбета Павловська) народилася 6 червня (в деяких джерелах – 25 травня) 1841 р. в маленькому містечку Мильковщина Гродненського повіту Гродненської губернії в родині достатньо багатого поміщика та адвоката Бенедикта Павловського. У бібліотеці її батька, який був людиною досить освіченою, була представлена майже вся французька література епохи Просвітництва: праці Вольтера, Дідро, Руссо. Виховання польська письменниця отримала у Варшавському пансіоні ордену сакраменток (або його ще називали, пансіон урсулінок (монастирський орден) – орден був створений у Парижі в середині XVII ст. монахиною Мехтильдою, був відомим тим, що став, власне, дівочою школою–пансіоном), в якому письменниця знаходилася в період з 1852–1857 рр. В пансіоні майбутня письменниця вивчала різноманітні предмети: іноземні мови, історію, математику, відвідувала уроки музики, танців, живопису. Вже під час навчання Еліза Ожешко здобула славу шкільної письменниці. Її світорозуміння утворилося завдячуючи працям польських просвітителів, французьких енциклопедистів, англійських позитивістів. Е. Ожешко увійшла в літературу як поборниця демократизму, гуманності та технічного прогресу [23].

Треба зазначити, що Еліза Ожешко була другою «великою зіркою» у польській культурі та літературі, яка зуміла вивести польську літературу та письменство на більш новий світовий рівень, звісно, що після Адама Міцкевича [7] (Див. Додаток Е).

Як і А. Міцкевич, Еліза Ожешко народилася в Білорусі (село Мильковщина неподалік Гродно), і тому одні науковці акцентують свою увагу на її білоруське походження, інші точно стверджують на тому, що

вона білоруська, але польськомовна письменниця. І все ж Е. Ожешко збагатила в першу чергу, польську літературу, створивши за неповних сімдесят літ свого життя (1841–1910 рр.) шістдесят художніх творів, з них половина – це романи. До цього списку треба додати і низку публіцистичних та літературно–критичних праць [22].

Талант до такої плідної літературної творчості нав'язали два фактори. Перший – велика бібліотека її батька, багатого поміщика та адвоката Бенедикта Павловського; другий – Січневе повстання 1863 року [22].

Романістка Еліза Ожешко у свої юні 17 років вийшла заміж за поміщика Кобринського повіту Петра Ожешко та яка почала мешкала в його маєтку Людвіново. Сюди Еліза перевезла і всю свою домашню улюблену бібліотеку, а точніше батькову (який помер, коли дівчинка була зовсім маленькою, на той час їй було три роки). Саме з цього моменту починається формування ідейно–демократичного світосприйняття Елізи Ожешко, адже вона із великим захопленням перечитувала книгу за книгою [22].

Вона надавала свою підтримку більшій кількості учасникам повстання 1863 р. Але, після поразки повстання 1863 р. багато друзів і знайомих Елізи Ожешко були ув'язнені, а її чоловік Петро Ожешко та його брат Флорентин – були вислані до Сибіру. За відношення до цього повстання її чоловік у 1865 р. був засланий до Пермської губернії, а майно майже все було конфісковане. Їх шлюб виключно за ініціативи письменниці був визнаний у 1869 р. не дійсним [23].

На перекір багатьом іншим польським письменникам та письменниць Еліза Ожешко дуже рідко включала до своїх творів духовних осіб і зовсім сторонилася містики [25].

Письменниця стала відомою не тільки в Польщі. Не маючи дипломів з вищих навчальних закладів: університетів та академій, Еліза

Ожешко була представлена як одна з претенденток на одержання Нобелівської нагороди [23].

Польська авторка Еліза Ожешко зі сторінок польської преси ознайомила із творчою діяльністю та працями українського письменника Івана Франка, після чого вирішила першою написати йому листа. На той момент часу він був достатньо видатним та широковідомим у Польщі автором. Напередодні знайомства з письменником Іваном Франком Еліза Ожешко почала вивчати українську мову, а разом з нею й українську літературу [66, с.143].

Вже в самі ранні роки свого життя в маєтку своїх батьків Еліза Ожешко отримала ті перші широкі знання для свого віку пізнання в сфері літератури і науки, які вона потім дуже наполегливо розповсюджувала, ставши однією з найосвіченіших жінок свого часу [21].

Жителі Гродно ще при життю письменниці сформували для Е. Ожешко специфічне шанування, яке до сих пір не втихає. Еліза Ожешко «на очах» жителів міста ставала всесвітньо відомою та популярною письменницею, яка в своїй літературній діяльності звеличувала місто, надніманський край і його жителів та активно допомагала людям із соціальних низів: формувала навчання дівчатам із бідних сімей, виступала на захист національно пригноблених народів, які населяли ці землі. Вона в прямому сенсі цього слова, рятувала людей, які постраждали від пожежі, яка сталася в 1885 році і обхватила все місто: збирала кошти, організовувала харчування, шукала місця для притулку та пристанища для погорільців. В літературу Еліза Ожешко ввійшла як «великий талант» – а саме, як основоположниця польського позитивізму і реалізму. Велика роль письменниці відіграє в розвитку не тільки польської, але і білоруської літератури та культури [80, с. 161–162].

На Мильковщині (тобто, на батьківщина Елізи Ожешко) школа носить ім'я Ожешко, в цій школі створений музей письменниці, а саме

цікаве в ньому те, що екскурсії, проводять самі учні цієї школи. В Гродно вулиця, на якій стоїть будинок письменниці, носить її ім'я. В будинку створена музейна експозиція, яка присвячена письменниці. Неподалік від будинку стоїть пам'ятник Ожешко, створений скульптором Ромуальдом Зирихом у 1929 році. В період фашистської окупації місцеві мешканці сховали його, щоб у подальшому зберегти для майбутнього покоління. На місцевому католицькому цвинтарі розташована могила письменниці, на якому і в XXI столітті лежать живі квіти. Пам'ятник і місце вічного спокою Е. Ожешко відвідують шанувальники та прихильники її таланта (а їх чимало!) й туристи, які приїждять із різних куточок світу. Кафедра польської філології Гродненського державного університету систематично проводять міжнародні наукові конференції, які присвячені творчості Елізи Ожешко [80, с. 162].

Підсумовуючи викладене, можна сказати, що польська письменниця Еліза Ожешко, залишила значний внесок у польську культуру. Вона була різносторонньою особистістю. Навіть після її смерті, рідні місця шанують її пам'ять до сих пір.

## 2.2. Творчість Елізи Ожешко в польській культурі періоду після повстання 1863–1964 рр.

Творча діяльність Елізи Ожешко (1842–1910 рр.) викликала, викликати і буде викликати великий інтерес серед читачів сучасності. Її твори відомі в багатьох країнах світу, але особливо вони популярні у Польщі, Латвії, Білорусії та Україні. Письменниця відобразила у своїх творах умонастрої широких мас народу після повстання 1863 року [68, с. 78–79].



Свою літературну діяльність Елізи Ожешко розпочала саме в період, коли в польській літературі визнається реалістичне спрямування, коли на межі століть розвивається жанрове різноманіття літературних форм, серед яких важливе місце займає роман: історичний, психологічний, соціально–побутовий [28, с. 520].

Вже перший, ще дуже не бездоганний твір Елізи Ожешко («У голодний рік», 1866 р.) був зацікавлений тими особливостями, які були типовими для всієї її творчої діяльності: безпосереднім перешкодам мистецтва в життя, палким співчуттям до долі знедоленого люду і, як безпосередній результат, оцінка ролі тих чи інших соціальних верств населення за їх участі в національній праці, а отже, – неприхованим презирством до соціального паразитизму [25].

Вже через три роки, в 1969 році, письменниця Еліза Ожешко відзначилася великою повістю «Пан Граба». Письменниця представила в творі всі помилки виховання дівчат з «хороших домів» і шляхетську «золоту молодь». Еліза Ожешко виразила в повість «Пан Граба» свій дуже важкий особистий досвід [25].

Її більш незначні твори на давні історичні теми було зібрано у добірці «Старі картини»; серед них найбільш відомий твір – «Шанувальник могутності» (1890 р.) з його протестом проти культу сили [25].

Мистецтво воскресіння далекого минулого в своїй творчості, а тим більше часів античності, виявилось далеко не сильною стороною літературної творчості Елізи Ожешко. Майже в усіх її історичних творах зустрічаються хороші сторінки, але є ряд ситуацій вигаданих, в яких присутній своєрідний драматизм, мова – трішки гонориста, опис – розтягнутий та інертний, а в цілому ці твори грішать модернізацією, котрий швидкий прогрес наук про античний світ зробив через одне–два десятиліття абсолютно явною для широкого кола читачів [25].

Крім книжок які написані на історичну тематику, вся творча діяльність Елізи Ожешко присвячена сучасності [25].

В оцінці цієї сучасності та взагалі у всьому світосприйнятті Елізи Ожешко, існують два випадки, які відіграли визначальну роль: повстання 1863 року і негайно слідкувала за ним інша подія, селянська і земельна реформа в Царстві Польському [25].

Ці дуже великі старання з вироблення світосприйняття привели Е. Ожешко, після багатьох років пошуків та поневірянь в табір прогресивних демократичних діячів Польщі, закликком яких було «позитивізм та органічна праця» [25].

Літературний доробок польської письменниці Елізи Ожешко надзвичайно великий. З «Пана Граба» (1869 р.) почався цикл творів з жіночого питання. Сюди також відноситься ще такі твори, як «Щоденник Вацлава» (1869–1870 рр.), «Марта» (1872 р.) та ін., а також публіцистична праця Е. Ожешко: «Кілька слів про жінок» (1870 р.) [25].

Твір «Марта» Елізи Ожешко здобув собі величезну популярність. Деякі видатні польські історики літератури, говорячи про враження, представленому «Мартою», згадували, за аналогією, про успіх таких книг, як «Хатина дядька Тома» Бічер–Стоу (1852 р.) і «Еміль» Руссо (1762 р.) [25].

Положення і роль жінки в суспільстві не переставали займати Ожешко всю її життя, починаючи з ще більш ранньої повісті «Останнє кохання» (1867 р.), в якій вже виставлено тезу: «Поки жінки не стануть вище блискіток і неробства, поки вони в суспільстві будуть ляльками, дітьми, «богинями» і квітками, а не людьми, до тих пір у суспільному житті бракуватиме фундаменту добра» [25].

В цілому ряді романів, повістей і оповідань Еліза Ожешко викривала порожнечу, дріб'язковість, дармоїдство і егоїзм жінок верхніх шарів суспільства і протиставляла їм жінок іншого типу, які оберігають свою людську гідність, які не бояться ніяких труднощів і бачать в ньому

і в своєму сімейному покликанні – свій громадянський обов'язок. Але вона і в жіночому питанні була реформісткою. Вона ніколи не пов'язувала його із завданням глибокої, радикальної переробки дійсності, як цього вимагає соціалізм, свідком великих успіхів якого була в останні десятиліття свого життя Еліза Ожешко [25].

Позитивним типом жінки, створеним Елізою Ожешко, стала «Сильфіда» – егоїстична, дозвільна, кокетлива, повна кастових забобонів пані Жиркевич з повісті «Сильфіда» [25].

З жіночим питанням тісно переплітаються у Ожешко питання стосовно, виховання дітей, особливо дівчаток. Письменниця зображує безліч жертв потворного кастового виховання жінки, їх марно перераховувати, бо «ім'я їм – легіон» [25].

Виступи Ожешко на захист жінки завжди знаходили співчутливий відгук. Заклик до людської гідності жінки, пропаганда праці та трудового виховання жінок, середніх і верхніх шарів суспільства, вимоги (спочатку особливо скромні і боязкі) реформи сім'ї, виступи проти фактичної нерозривності католицького шлюбу, зображення духовного голоду жінки, що прокидається для широкої життєдіяльності, – все це, співчутливо зустрічається одними, викликало ненависть інших, особливо тих, хто належав до консервативних кіл суспільства. Реакційна преса стала зображати Елізу Ожешко як бунтарку та ворога католицької релігії [25].

Але письменницю підстерігала криза. На переломі до вісімдесятих років в Польщі виступила молодь. Ця молодь цуралась націоналістичного відокремлення, дуже помітного у старших, свідків приголомшуючого розгрому в 1864 року, і все більше переймалася ідеями інтернаціонального соціалістичного єднання і почуттям солідарності з російськими революціонерами, у яких був той же ворог, що і у неї, – царизм [25].

Нові ідеї проникали і в глуху провінцію, який тоді була Гродненська губернія, де безвиїзно мешкала письменниця. Серед відсталого економічного і культурного побуту Литви і Білорусії ці ідеї, які доходили сюди часом в спотвореному, а іноді, можливо, і зовсім в карикатурному вигляді, здавалося, не мали під собою жодного підґрунтя. Письменниця поставилась негативно і до них, і до їх носіїв. Вона бачила цю соціалістично–сформовану молодь в світлі пасквілів на нігілістів [25].

Вона приписувала дивним персонажам своїх нових повістей ідеї наївного комунізму, знаходили вираження нібито у вимогах загального розділу майна і навіть загального грабежу. Вона побачила в них людей, для яких поняття обов'язку та самопожертви смішні, закриваючи очі на те, що представники цього покоління своєю кров'ю увічнювали вірність новим ідеям [25].

Коли Еліза Ожешко піддавалася страху перед новими ідеями, вона спотворювала дійсність, вона підносила її в кривому дзеркалі своїх класових антипатії і забобонів. Незаперечним доказом цього є весь цикл «Привидів» (1880 р.), до якого відносяться, крім цієї повісті, ще й такі: «Сільвек–могильник» (1880 р.), «Первісні люди» (1881 р.), «Зигмунт Лавіч» (1882 р.) і «Мильні бульбашки» (1882 р.) [25].

Все це давно забуті твори, колись на короткий час викликали подив і навіть біль у друзів письменниці з прогресивного табору, але незабаром втішилися, коли вони побачили, що Еліза Ожешко (своєчасно впоралась з кризою) з середини вісімдесятих років починає випускати одне за іншим свої кращі твори, які говорять про розквіт її творчості і яким табір консерваторів і клерикалів не міг ні радіти, ні аплодувати [25].

Вона випробувала свої сили в різних жанрах художньої прози, бралася за найрізноманітнішу тематику, зображувала людей всіляких громадських становищ. І, нарешті, вона повернулася до того, з чого

почала: білоруський селянин надовго стає героєм її творів. Першим твором нового циклу була повість «Низини» (1883 р.) [25].

Польська критика відзначала сухість твору, мелодраматизм і тенденційність цієї повісті, але критика визнала і ряд її видатних реалістичних достоїнств, що випливали з хорошого знання села. Співчутливо був прийнятий і загальний висновок, який напрошується на читанні, – стриманий, але повний пристрасті заклик письменниці: «Світло – в село!» [25].

Двома роками пізніше вийшла повість «Відьма» (1885 р.), в якій потужно зазвучав мотив влади темряви над селом (мотив, тільки намічений в «Низинах» поруч з основним мотивом влади землі). У новій повісті життя білоруського села, – перші роки після селянської та земельної реформи, – була охоплена набагато повніше. Письменниця створила в ній привабливий образ дівчини – наймички, що вийшла заміж за коваля і стала матір'ю чотирьох дітей [25].

Наступним великим твором, який знову–таки, присвячений білоруському селі, була повість «Хам» (1887 р.). Але інтерес цієї повісті, головним чином був психологічний; описів сільського побуту тут набагато менше, ніж в «Дзюрдзи» (це також одна з повістей Елізи Ожешко, в якій у головних ролях чотири хлопця на прізвище Дзюрдзи, де вбивають молоду дівчині, вважаючи її відьмою...) [25].

У «Дзюрдзи» було зображено переформоване білоруське село, в якій вже помітно розшарування. У ній починають верховодити заможні мужики. У «Дзюрдзя» письменниця вивела і бідняків. Це – багатосімейні Яків Шишка і Семен Дзюрдзя. Що ж стосується положення наймитів, то досить виразний в «Дзюрдзи» приклад Петрусі, яка до її виходу заміж вісім років працювала у заможних господарів і в панському маєтку, а «прийшла в хату до чоловіка в одній спідниці та в порваній кофтинці», хоча вона була на рідкість здорова та сильна дівчина, й відмінна працівниця [25].

У повісті «Хам» побут та економіка села виокремлені тільки одним фрагментом, на якому розігрується драма німанського рибалки, білоруса Павла Кобицького [25].

Істинна ідея цього твору – в його назві. Поряд зі звичайним в Польщі мужиком – «хлоп», широкого поширення набуло (особливо по відношенню до білорусам і українцям) мерзенне прізвисько «хам». На мужика дивилися, як на представника нижчої раси, і на це побутове прізвисько вкладалося презирство людей іншої віри, іншої панівної нації, іншого класу та т.п. Закоріненість і закоцюрбленість польського застарілого і застоюного, затхлого міщанства не раз отримували нещадну оцінку під пером Е. Ожешко і багатьох інших польських письменників [25].

Еліза Ожешко з першого ж свого літературного виступу взяла під захист забитого білоруського мужика. Вона все життя вважала селянство фундаментом всієї «будівлі» людського суспільства [25].

У «Дзюрдзи», нехай риторично, але з глибокою щирістю, вона сказала про мужиків, що це – «трудівники, чоло яких, покрите пітом, по чистоті і величі можуть рівнятися з чолом, увінчаним лаврами» [25].

У новій повісті «Хам» письменниця дала образ селянина, всім своїм єством, своїми високими і в той же час простими душевними якостями (природними властивостями здорового духом пересічної людини з народу) спростовує те погане прізвисько, яке стало у міщан і шляхти побутовим синонімом до слова «селянин» [25].

З «Хамом» тісно пов'язана написана чотирма роками пізніше «сільська повість» Елізи Ожешко, яка називається «Benenati» («благородні», про шляхту). Тут вона переходить до художнього зображення дрібної шляхти, яка живе цілими селами (своєрідними околицями), які оруть землю, яка задихається від малоземелля, в усьому схожою на звичайних селян, але відрізняється від них своєю кастовою сумішшю [25].

В обох повістях – «Хам» та «Venenati» – Еліза Ожешко відобразила свою ненависть до того кастового духу, який був серйозною перешкодою на шляху до зростання польської демократії, розділяючи самих трудящих і заважаючи згуртуванню їх сил для великих історичних та культурних завдань – задач загального, національного значення [25].

У проміжку між виходом у світ «Дзюрдзи» і «Хам» Еліза Ожешко надрукувала свій великий роман «Над Німаном» (1886 р.), який представляє собою свого роду синтез двадцяти років її творчості. Письменниця зобразила тут провінційне польське суспільство початку вісімдесятих років. Особливо повно і яскраво, як ні в одному зі своїх творів, вона показала тут польську шляхту. Основні моменти в її оцінці людей, зображених нею в романі, – це їхнє ставлення до праці і до батьківщини [25].

Роман «Над Німаном», пройнятий критикою паразитизму вищих верств суспільства, щирим народолюбством і поезією праці та природи мав великий успіх. Але як програмний твір, він показав слабкість позитивних цілей, якими задавалася письменниця. Вже сучасна їй польська критика вказувала, що поставлені письменницею позитивні та соціальні цілі не можуть привести ні до якого серйозного значення громадської реформи [25].

Селянське питання, в цілому, залишене осторонь. Письменниця пропагує необхідність всілякого поліпшення взаємин середньої та дрібної шляхти, союз яких вона схильна вважати за основою національного життя Польщі, – ідея, безнадійно скомпрометована до середини вісімдесятих років, на час виходу роману «Над Німаном» [25].

Незважаючи на неспроможність своєї позитивної програми, роман «Над Німаном», який є одним з кращих реалістичних полотен Елізи Ожешко, має велике художньо–пізнавальне значення, і свого часу він

зіграв чималу роль в демократизації свідомості деяких суспільних верств в Польщі [25].

Час з середини вісімдесятих років майже до середини дев'яностих – це пора найвищого творчого розквіту Елізи Ожешко. Але і в цю пору її творчості – письменниця переломної епохи – не змогла цілком подолати свою ідейну кризу. Вона тільки обійшла її, звернувшись від мало знайомих їй умов міського життя до зображення села [25].

З середини дев'яностих років Еліза Ожешко підпадає під вплив толстовської пропаганди, помітне вже на її романі «Два полюса» (1893 р.) і позначилося особливо різуче в повісті «Австралієць» (1894 р.) [25].

Перше десятиліття двадцятого століття – останнє в житті письменниці – ознаменувався загостренням в ній ідейної кризи. У творчому відношенні воно позбавлене єдності і не відзначено творами, які багато додали б до заслуженої письменницею слави [25].

Вона мріяла про відродження Польщі. Справжнє відродження її багатостраждальної вітчизни настало. Воно здійснюється героїчною працею народної демократії, яка веде країну по шляху соціалістичного перетворення [25].

Таким чином, Еліза Ожешко перша в польській літературі підняла проблему жіночої емансипації і була захисницею прав польських жінок. Це глибоко відображено в романах «Останнє кохання», «Марта», які побачили світ у 1867 р. та 1873 р. Широку славу отримали повісті із життя білоруських селян: «Низини» (1884 р.), «Дзюрдзи» (1885 р.) та «Хам» (1888 р.) [14].

Одне з найкращих творів письменниці – роман «Над Німаном», який вийшов в 1887 році. Роман вважається вершиною її творчості. Із пізніх творів виділяються роман «Аргонавти» (1899 р.) і збірник оповідань «Слава переможеним!» (1910 р.) [14].



В своїх багато чисельних романах, повістях та оповідань Еліза Ожешко виступила проти соціальної несправедливості, проти реакції, застою та відсталості. Її твори проникнуті любов'ю до трудового народу, в якому письменниця бачила могутню силу [14].

На творчість Ожешко виявлений великий вплив російської реалістичної літератури. Проживаючи в Гродно, вона вела досить змістовне листування з російськими письменниками: Львом Толстим, Салтиковим–Щедріним та іншими [14].

Афоризми польської письменниці Елізи Ожешко:

1. ... Завжди пора і знати, і говорити правду.
2. ... Де немає довіри, там і приязні справжній бути не може.
3. ... Найглибше дивитися в серця людей, в ті очі, які більше всього плакали.
4. Коли людина сама чесна, то вона не повинна дивитися байдуже на чужу підлість; адже якщо він може перешкодити бридкому вчинку і не перешкоджає, то все одно, що він сам зробив його.
5. Жодна людина своєї сили не знає, поки вона не буде потрібно [14].
6. Найгірше – це якщо людина нічого не робить, а тільки про свої біди думає.
7. Образ жінки коливається між вічною рабинєю і ангелом.
8. Тільки сильні можуть прощати [8] (Див. Додаток Є).

Таким чином, видно, що творча діяльність Елізи Ожешко досить велика. Навіть, незважаючи на кризу в своїй літературній діяльності, вона все-таки зуміла, написати свої найкращі твори, після неї. Окрім цього, вона влучно висловлювалася, про що свідчать афоризми письменниці.

### 2.3. Роман «Над Німаном»: творча реконструкція життя білорусько–польського села й витоки польського реалізму

Соціально–побутовий роман Елізи Ожешко «Над Німаном» (1887 р.), який увібрав в себе всі попередні художні придбання Елізи Ожешко, – один з найкращих творів зрілого реалізму в Польщі. Не випадково сама Еліза Ожешко називала його «найбільшим своїм тріумфом» [31, с. 114].

У 1887 року в журналі «Тигоднік Ілюстровани» почав друкуватися та випускатися роман «Над Німаном». Вже наступного року (1888) твір вийшов окремим виданням. Він приніс світове визнання Е. Ожешко, і вже сучасні критики ототожнювали його до твору А. Міцкевича «Пан Тадеуш» [43, с. 15].

Відомий роман Елізи Ожешко – «Над Німаном», знаний не лише в Польщі, але і за її межами. За романом «Над Німаном», побудова якого спирається на зв'язок історії і сучасності, в польському літературознавстві міцно закріпилося визнання «епос». У романі, що втілює долі польського народу і сам історичний процес, письменниця намагається усвідомити сучасність та передбачити майбутнє [31, с. 116].

Е. Ожешко досить детально виділяє такі сфери в романі: умови праці, побут, бажання цього середовища, яке виступає не як одноманітна маса, а все ж як досить таки рухлива, жива, різнобарвна і своєрідна схожість, серед якої виникають колоритні й незрівнянні постаті [43, с. 16–17].

Панський двір і селище Богатировичів – це зовсім два різні всесвіти як за традиціями, так і за майновим становищем, вихованням та громадськими інтересами. Письменниця–реалістка, Е. Ожешко добре розбирається в неможливості ні їхнього взаємного примирення, ні їхнього «побратання», як це уявлялося декому з критиків [43, с. 17].

В умовах царської цензури Е. Ожешко могла тільки деякими натяками писати про повстання, про його учасників та й взагалі про

загальний ентузіазм, який заповнив усі верстви суспільства. Письменниця сама брала участь у тих подіях, про них їй розповідали і її знайомі, яких вона давно не бачила, які в свою чергу, почали потроху вертатися до рідного краю після довгих років вигнання [43, с. 17].

Головними героями роману є, безумовно, Юстина Ожельська і Ян Богатирович. Їх історія знайомства і кохання – це такі важливі й дуже необхідні миті для створення гострого динамічного сюжету – служить для письменниці Е. Ожешко здебільшого своєрідним приводом для передачі важливих життєвих подій з маленьким підтекстом. Здебільшого не самі герої роману, а обставини диктують розвиток певного сюжету «Над Німаном». Символіка речей і подій така зацікавлююча, що читач навіть не звертає увагу на якісь там маленькі деталі із відносин героїв [43, с. 17–18].

Сама природа виступає дуже самостійним героєм у романі; вона своїм вічним плином поєднує життя цілих народів і поколінь, від першого й до останнього епізоду в творі слугує чи не постійним фоном; на якому живуть і розвиваються мешканці Богатировичів і Корчина. Тому, ось чому такого чималого значення в романі набувають зорові образи – це одним словом, живописання. До того все, що відображає Е. Ожешко, передається передусім як побачене, почуте її оповідачем або героєм і тільки дуже рідко – як пережите і вистраждане. А втім, психологічну прозу як Ожешко, так і її видатні сучасники створювали трохи пізніше – вже у 90-і роки [43, с. 18].

Дуже впевнено романістка відчуває себе в описах та у діалозі. До опису Ожешко здебільшого вдається, щоб дати певне зображення головним героям, до діалогу – другорядним. Образи Яна і Юстини створюються у відносинах з їх безпосереднім оточенням [43, с. 18].

Місцем дії в романі є надніманський край, де провела своє життя польська письменниця Еліза Ожешко. Вона відновлює картину життя провінційної польської шляхти вісімдесятих років – спадкоємці дрібних

шляхтичів, що перемістилися сюди з Польщі, і чий спосіб життя нічим загалом, не відрізняється від селянського. У романі Елізи Ожешко «Над Німаном» проявляється глибоке співчуття до долі селянських мас в Польщі, які відчували на собі поміщицький і національний гніт. На його сторінках у всіх деталях і подробицях відображенні представники всіх верств шляхти, розділені глибокою прірвою: незаможні трудівники (в минулому дрібні шляхтичі) і поміщики [28, с. 520].

Дія всього роману «Над Німаном» здійснюється протягом трьох літніх місяців. Невеликий відрізок часу приписував романістці потребу в економії засобів і характеристик. Ось чому майже всі герої виступають тут у критичні, нездоланні періоди свого життя. Це стосується принципово всіх – як, позитивних так і негативних героїв. Приклад останніх – Зигмунт, приклад перших – Юстина [43, с. 19].

Таким чином, роман «Над Німаном» займає безпосередньо найважливіше місце в творчому спадку Е. Ожешко. Він став розпізнавальним знаком творчості письменниці з Гродно. У романі піднімалися найважливіші для політично невільного польського суспільства проблеми, а саме: вірність рідній мові і рідній землі, пам'ять про далеку історію і про недавнє минуле, пам'ять про визвольні змагання і героїв, які полягали в боротьбі за свободу своєї Батьківщині [31, с. 120].

Роман Елізи Ожешко «Над Німаном» просякнутий духом демократизму, формує чудові художні образи польської шляхти і працює на формування, в цілому, позитивного польського шаблону. Вся шляхта – як бідна так і багата – це люди волелюбні, досить благородні, горді, талановиті, особливо чуйні зі складним і багатим душевним світом та з сильним характером [28, с. 524].

Таким чином, з вищесказаного видно, що проникнута всіма подіями Еліза Ожешко та під впливом їх, в ті часи, виходить майже шедевр в її творчій літературній діяльності. Адже цей роман, також був і

написаний за досить малий період часу, який зробив вагомий внесок у житті поляків, а точніше в їх світобачення на все, те що відбувалося в той час. Еліза Ожешко зачіпала заборонені на той час теми в своїх творах, їй вдавалося донести читачем все, те про що мовчали інші.

### РОЗДІЛ 3.

#### **Болеслав Прус: від реалій варшавських кварталів до містики єгипетських пірамід**

##### 3.1. Життя й інтелектуальні інтереси журналіста і письменника

Письменник Олександр Гловацький відомий читачам більше за його псевдонімом Болеслав Прус. Народився він 20 серпня 1847 року в м. Грубешев [20].

Проте походження родини письменника тісно пов'язують з Волинню, зокрема з селом Машів (це село в Любомльському районі Волинської області). Відомо, що саме власників села Машів багато відомих імен, а саме: князь Вишневецький, князь Владислав Воронезький, польський генерал Виджга, і пізніше до цього переліку добавилися землевласники Гловацькі [20].

За переказами місцевих жителів, в селі проживали саме батьки видатного польського письменника Болеслава Пруса (Гловацького), але склалося так, що за три місяці до народження письменника Гловацькі переїхали до Грубешева. Навіть на сьогоднішній день та місцевість де мешкала родина Гловацьких носить неофіційну назву Гловачинна [20].

Батько Болеслава був Антоній Гловацький, який працював економом, мав шляхетське коріння та родинний герб Прус (скоріше за все, що саме родинний герб послугував бути псевдонімом польського письменника) [20].

Болеслав Прус (1847–1912 рр.) – польський письменник, фундатор польського критичного реалізму, учасник польського повстання 1863–1864 рр. Рано залишився без батьків. Коли хлопчику було три роки, втратив свою матір Аполонію Трембінську, а в дев'ять років – батька. Будучи дитиною часто змінював своє місце проживання. Змалку виховувався у тітки, а згодом – у брата Леона Гловацького. Ще в гімназії під впливом брата Леона взяв участь у польському повстанні 1863–1864 рр., метою якого була національна незалежність Польщі і знищення

феодальних порядків. Внаслідок повстання в 1864 році був заарештований, і кілька місяців був в'язнем в Люблінському замку. За участь у повстанні був позбавлений родинного герба та шляхетського походження. Навчався на фізико-математичному факультеті Головної школи у Варшаві. Продовжив освіту в училищі сільського господарства в Пулавах [12].

29 травня 1872 року відбувся дебют Болеслава Пруса як автора та журналіста зі статтею під назвою «Наші гріхи» на сторінках часопису «Домашній опікун». Згодом став співпрацювати з іншими варшавськими газетами та був редактором журналу «Новини» [20].

Інтереси Пруса у цей період були вельми розмаїтими: він читав книги з економіки, психології, історії, філософії, цікавився працями російського фізіолога І. Сеченова та малярством. Літературну діяльність почав у 1872 р. статтями, фейлетонами у варшавських гумористичних журналах «Муха» та «Шпильки». Він дебютував у літературі як автор гумористичних оповідань «Суспільні ескізи» [12].

Пізніше, у 1890 р., Б. Прус оцінюватиме свої перші літературні публікації як «безглузді жарти», які він мусив писати, щоби заробити на хліб. Але насправді гумор відіграватиме особливу роль у багатьох його творах, залишаючись способом освоєння дійсності. У газетах «Варшавський кур'єр» (1875–1887 рр.) і «Щоденний кур'єр» (1887–1901 рр.) Б. Прус регулярно публікував фейлетони, у яких яскраво виявився його сатиричний таланти [15].

В атмосфері соціально-політичної боротьби між консервативною шляхтою і ліберальними буржуазно–поміщицькими колами на світогляд і естетичні принципи Пруса визначальний вплив справили ідеї варшавського позитивізму [15].

Розвиток реалістичного методу у творчості Б. Пруса можна розділити на кілька етапів. Зокрема, більшість оповідань 1872–1877 рр. («Мешканець з горища», 1874 р.; «Палац і халупа», 1874 р.; «Святвечір»,

1874 р.; «Село і місто», 1875 р.; «Прокляте щастя», 1876 р.) – це соціальні «новели з тезою», що мають відверто тенденційний, утилітарний і дидактичний характер, написані під безпосереднім впливом ідей позитивізму. Це виявляється у рішучому протесті проти соціальної несправедливості, відвертому захисті упосліджених і скривджених, поділі героїв на позитивних і негативних, використанні авторських пояснень і повчальних напучувань, звернень до читача [15].

Сьогодні праці Болеслава Пруса знають та читають на багатьох мовах в різних країнах світу. Він написав для газет велику кількість фейлетонів і більше тисячі хронік, близько сотні гуморесок та розповідей. У своїх творах Прус звертався головним чином до молодого покоління, піднімав актуальні соціальні проблеми. Дуже популярними були його розповіді про дітей. Болеслав Прус створив новий тип соціально–психологічного роману («Лялька», 1887–1889 рр.) панорама життя Варшави в 1878–1879 рр. і в той же час історія трьох поколінь польських ідеалістів. За романом поставлений однойменний фільм «Лялька» Войцеха Єжи Хаса (1968 р.) і телевізійний серіал (Польща, 1977 р.) [20].

Одним із найулюбленіших міст Болеслава Пруса був курортний Наленчув, де сьогодні знаходиться музей письменника, там він проживав за життя найбільше часу [2] (Див. Додаток З). Помер Болеслав Прус 19 травня 1912 року в місті Варшава. Сьогодні його гордо називають основоположником польського критичного реалізму [20].

Генрік Сенкевич у свою чергу, називав Болеслава Пруса «реалістом найчистішої води» [6] (Див. Додаток Ж).

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що Болеслав Прус, також зробив вагомий внесок у польську літературу та культуру, зокрема. Його твори (як і твори його попередника Генрика Сенкевича) екранізують відомі польські режисери.



### 3.2. Літературна діяльність і творчий доробок Болеслава Пруса

Творча діяльність Болеслава Пруса має дуже високу художню цінність для всіх. Він був справжнім умільцем слова та справи, писав досить дотепно та жваво, говорив про тяжке (коли інші могли мовчати), про найголовніше, про те що всіх хвилює, але завжди міг сміятися: над якимись невдачами, над дурницями та в кінці кінцем і над самим собою [52, с. 246].

Болеслав Прус, був одним із найвидатніших і найвідоміших польських письменників–реалістів другої половини XIX ст. Його твори багатіють описами польських міст, а особливо міста Варшави: коли починаєш читати його, то спершу уявляєш собі вигляд міста з його маленькими тісними та шумними вуличками, з тихими розлогими парками, театрами, магазинами, маленькими світло–жовтими будиночками, які височіють поряд із новими високими будівлями... Ще більш цікавими є яскраві портрети людей, які належать до різних соціальних груп. Герої всіх творів Болеслава Пруса – це загалом шляхтичі і міщани, заможні купці і міська біднота, поляки та євреї; в кожному із них письменник дуже часто підмічав певні характеристики, які були характерні тому чи іншому героєві в творі [52, с. 246–247].

Як письменник він сформувався у визначеному проміжку між двома повстаннями 1863–1864 рр. і 1905–1906 рр. й відчув на собі їхній глибокий вплив. Під час першого повстання його поранили й заарештували, а ось друге він почав вже гостро аналізувати. У своїх досить ранніх творах він обходив стороною відверто політичних тем, концентруючись замість того, на психологічних спостереженнях і соціальній критиці [40, с. 488].

Болеслав Прус, безсумнівно, одна з найбільших постатей не тільки в польській, але у всіх слов'янських літературах. Поряд з творами таких видатних письменників як, Генріка Сенкевича та Елізи Ожешко

творчість Болеслава Пруса отримала визнання по всьому світові, а його твори були переведенні на багатьох мовах [67, с. 189].

Саме тому твори Болеслава Пруса є таким цікавим джерелом для вивчення всього польського суспільства. Б. Прус описує різні образи життя, різноманітні погляди та думки, світосприйняття людей із різних соціальних прошарків [52, с. 247].

У новелістиці Болеслава Пруса, з якої і почався його вступ до літератури, знайшли свої вираження реалістичні традиції Ю. Крашевського, В. Сирокомлі, західноєвропейських художників – Бальзака, Діккенса, Золя. Різноманітність людських типів, точніше у відтворенні морально–соціального вигляду героя, вміння в повсякденному житті помітити щось більш значніше, те що, відрізняє новеліста Б. Пруса – від інших [18].

Шляхту ж Болеслав Прус критикує за аморальність і духовну деградацію (у таких творах, як «Анелька», «Село і місто»). Користолюбство, яке проникає в усі сфери життя (твори: «Прокляте щастя», «Скринька», «Обернений») [18].

Іронія та своєрідний сарказм, біль та гіркота за зганьблену людську гідність відчуваються в повісті «Форпост» (1885 р.) – це трагічна історія польського селянина Слимака, який не збирався поступитися своєю землею німецьким колоністам. При всій своїй актуальності теми боротьби з німецькою колонізацією, головне, в «Форпості» все ж таки – відносини всередині самого села, його соціальне розшарування [18].

Нові конфлікти і характери малює Болеслав Прус в романі «Лялька» (1889 р.), що вразив сучасників значимістю і різноманітністю соціальних типів, майже документальною точністю у відтворенні дійсності, художнім новаторством. Сам письменник у такий спосіб сформулював тему твору: «...охарактеризувати громадське життя, взаємини і типи кількох поколінь». Хід подій твору «Ляльки»

розгортається в 1878–1879 рр. проте завдяки включенню в структуру роману записів в щоденник одного з персонажів тимчасові рамки розсуваються, розповідь набуває більш епічної масштабності і багатоаспектності [18].

Примітивною рисою та особливістю роману стало поглиблення в особистісні проблеми, а безсумнівним досягненням автора твору «Ляльки» – вміння соціально мотивувати поведінку своїх героїв [18].

В іншому романі «Фараон» (1895–1896 рр.) дія відбувається в Єгипті першої половини XI ст. до н.е. Багато, що в романі є основою авторської фантазії, включаючи образ фараона Рамзеса XIII (на думку вчених–єгиптологів, історія цієї династії обірвалася на Рамзесі XII). Соціально–політичні проблеми Стародавнього Єгипту, очевидно, співвіднесені з подіями сучасності. Але немає сумніву й інше: драматичні сторінки давньоєгипетської історії і самі по собі викликали у автора глибокий інтерес. Б. Прус пропонує свою концепцію подій, що відбувалися двадцять дев'ять століть назад, розкриває їх історико–філософський сенс [18].

Суттєвою особливістю «Фараона» є відхід від вальтер–скоттівського зразка історичного роману, інакше кажучи – роману, центром якого була любовно-пригодницька фабула. Традицію відмови від любовної інтриги на користь соціально–політичного конфлікту, інтелектуалізації оповідань продовжив європейський історичний роман XX ст. [18].

Реалістичні твори Болеслава Пруса і на сьогоднішній день привертають велику увагу. Причина одна, як на думку відомого білоруського прозаїка Я. Бриля, який переклав на білоруську мову ряд творів Б. Пруса, полягає у щирій людяності польського письменника, в його «любві до всього прекрасного і благородного» [18].

Наприкінці свого життя в творчості Б. Пруса відчуваються глибока розгубленість і своєрідний переполох, якщо не сказати навіть – цинізм.

Він досить переконливо й докладно відобразив всі лиха капіталізму, але не менш в'їдливо аналізував і соціалістів та поступовців. Міжнародне становище Польщі, на його думку, все ж таки було не таким уже безнадійним, як виявилось [40, с. 488].

Таким чином, творчість польського письменника Болеслава Пруса українському читачеві відома завдяки таким творам, як: повість «Форпост», роман «Лялька» та «Фараон». П'ятитомне видання його творів з'явилося в Україні в 1978 році. Проте жанровий спектр творів Б. Пруса дуже різнобарвний. Але, особливу увагу заслуговують малі прозові жанри у творчості польського письменника, і зокрема, це стосується новел. Його доволі справедливо вважають одним із засновників польської новели. Б. Прус помітно вдосконалив жанрові властивості новели, використавши прийом *post scriptum*. Саме відсутність самої кінцівки у новелах письменника підбивала реципієнта до досить самостійного та вдумливого проникнення [48, с. 122].

Важливою властивістю його ранніх творів було також й те, що він розвинув так би мовити, новий жанр «новела з тезою». Досліджуючи творчу діяльність Б. Пруса, літературознавці виявилися спільними в тому, що польський письменник був дуже так би мовити, тонкий психолог, котрий був дбайливим до якихось найменших деталей у поведінці персонажів творів, він особливо ретельно добирав та створював речення у такий спосіб, щоб максимально точно та влучно передати той розвиток емоцій, настроїв, почуттів, станів персонажів його творів. Деякі сюжети його новел були напруженими, не переобтяжені зайвими відступами, що примушує читача бути більш сконцентрованим, аби осмислити те, що саме письменник хотів донести до свідомості [48, с. 122].

Переклад творів польського письменника Б. Пруса українською мовою у свій час реалізували: Д. Андрухів, Ю. Попсуєнко, А. Марахова, М. Пригара, О. Стаєцький, та ін. [48, с. 122].

Таким чином, видно, що творчий доробок Болеслава Пруса великий і значний. Він був, так би мовити «людиною своєї справи». Завжди і всюди був об'єктивним. Взагалі, його літературна діяльність займає значну частину в його творчості, яку важко залишити повз уваги.

### 3.3. Від польських реалій до вершин загальноєвропейської культури:

#### романи «Лялька» та Фараон»

У 1890 р. окремою книгою виходить роман Б. Пруса «Лялька» (раніше, в 1887–1889 рр., який друкувалася в журналі «Кур'єр Цодзенни») – найкраще, на думку деяких науковців, придбанням письменника та й втім, всієї польської прози XIX століття. У романі про нещасливе кохання купця, що став багатим підприємцем, Станіслава Вокульського до дуже збіднілої аристократки Ізабеллі Ленцької, написаному з переконливим знанням психології почуттів, Болеслав Прус, за його словами, бажав показати «наших польських ідеалістів на тлі розкладання суспільства. Розкладання полягає в тому, що хороші люди животіють або біжать, а негідники процвітають (...), що хороші жінки нещасні, а погані стають щасливими, що неабиякі люди наштовхуються на тисячі перешкод, що у чесних бракує енергії, що людину пригнічують дії, які викликані загальною недовірою, підозрою і т.д.» [72, с. 20].

Болеслав Прус сформував в романі своєрідний, літературний портрет Варшави, занотувавши різні групи жителів Варшави, красиву архітектуру міста, його вулиці, а також, парки і сквери, магазини і кафе, настрої в столиці країни, позбавленої самостійної держави, пам'ять про національно–визвольне повстання (як зазначалося вище, у біографії письменника, юнаком Болеслав Прус брав участь в повстанні 1863 р. був поранений, узятий в полон, але згодом був відпущений) [72, с. 20].

У романі «Лялька» (1887 – 1889 рр.) Прус, за його словами, хотів «охарактеризувати суспільне життя, взаємини і типи кількох поколінь». Роман вразив сучасників багатством змісту, широтою охоплення життя, різноманітністю характерів, новизною композиції. В образі головного героя Станіслава Вокульського Б. Прус створив складний, суперечливий характер. Сам письменник в одному з висловлювань говорить про нього як про «людину перехідної епохи»: «Вокульський виховувався і діяв в той період, який почався поезією, а закінчився наукою, почався обожнюванням жінки, а скінчився усвідомленою проституцією, почався лицарством, а скінчився капіталізмом, почався самопожертвою, а скінчився гонитвою за грошима» [56].

«Лялька», – пише відома польська письменниця Марія Домбровська, – є першим в польській прозі твором про кохання, яке було написане на високому рівні, з певною силою, пристрастю, з вражаючим знанням психології почуттів і одночасно мужньо, економно, без витрат сентиментальності» [56].

У жовтні 1893 року Болеслав Прус закінчив роман «Емансиповані жінки», а вже в червні 1894 року варшавська газета «Кур'єр Цодзенни» повідомила, що письменник працює над новим твором під назвою «Фараон». Роман був закінчений 2 травня 1895 року і, отже, був написаний за одинадцять місяців (навіть вісім, якщо відняти три місяці перерви в роботі), що було надзвичайно швидко для Б. Пруса, який працював над «Лялькою» близько двох років, а над «Емансипованими жінками» – майже три роки [56].

За півроку, що минули після закінчення публікації «Емансиповані жінки», письменник виконав велику підготовчу роботу, вивчивши наявні тоді праці з єгиптології. На відміну від «Ляльки» і «Емансипованих жінок», які Прус друкував частинами в газеті «Кур'єр Цодзенни», «Фараон» був закінчений до початку публікації. Друкувався роман у варшавському журналі «Тигоднік Ілюстровани» («Ілюстрований

тижневик») з жовтня 1895 року по кінець 1896 року, а окремим виданням вийшов в 1897 році [56].

Роман «Фараон» якимось, виник несподівано в творчій діяльності Болеслава Пруса на фоні його звичайної прози критичного реалізму, в основному, з соціального життя Варшави, наприклад, його психологічно–побутових розмальовок і фундаментально–соціального роману з життя Варшави – «Лялька». Виникає питання: у чому є специфічність роману «Фараон»? Тут за фундамент взято правдиву зміну династій фараонів в давньому Єгипті, але на цьому правдивість історичного твору і завершується, бо про зміну ймовірність династій фараонів після фараона Рамзеса XII можна тільки говорити, як про якусь авторську видумку. Ніколи, мабуть, не існувало в світі молодого наступника Рамзеса XII – Рамзеса XIII – який був своєрідним втіленням демократичних бажань та зміни фактичних законів Єгипту. Видумкою є, напевно, і заміна його владою жерців під егідою головного жерця Херіхора і взагалі зміна влади фараонів в давньому Єгипті. Серед польської критики можна назвати досить відомого історика польської літератури Олександра Брюкнера в його «Славетних нарисах історії польської літератури», де його не «не вселяла надій» наявна замаскованість цього твору Болеслава Пруса, хоча і говорилося, що в даному разі ця алегоричність не випадкова, бо тут Болеслав Прус виразив своє негативне відношення до духівництва, зокрема, своє ставлення причому, негативне до засилля духівництва у сучасній йому Польщі [34, с. 334].

У романі Болеслава Пруса «Фараон» (1897 р.) дія проходить в Давньому Єгипті, де разом з жерцями бореться за владу досить молодий фараон Рамзес XIII, який палко бажає провести реформи, укріпити державну владу та полегшити життя своїх підданих. Намагання фараона звільнити жерців від влади, а їх необмежені багатства направити на інтерес держави виявилася безуспішною: він недооцінив силу знання.

Жерці передбачили сонячне затемнення, переклали його як своєрідний божий гнів і підкорили своїй владі єгиптян. Рамзес помирає від руки найманого вбивці, але вже його наступник – жрець Херхор вимушений прислухатися з розбудженими Рамзесом народними масами і продовжувати започатковані ним перетворення. На зразку давньоєгипетської держави Прус передав своє певне відчуття певної кризи в сучасному житті, а також виклав своє недосяжне уявлення про ідеальний державний організм, в якому всі функції – на зразок живого організму – мусли бути підпорядковані загальному добру [72, с. 21].

Поява твору «Фараона» була великою несподіванкою і для читачів і для критиків. Видатний польський критик Ігнацій Матушевський писав в 1897 році: «Болеслав Прус вже підніс своїм читачам кілька подібних «несподіванок», однак жодна з них не була такою «несподівано», як цей раптовий стрибок з мерії сучасної Варшави всередину єгипетських храмів і гробниць. «Яку мету має ця подорож до пірамід? Що можуть сказати Прусу сфінкси і мумії?» – запитували всі з подивом» [56].

Однак це була лише удавана несподіванка. «Фараон» за своєю тематикою не був чимось абсолютно новим у творчості письменника. Поява роману в певній мірі було підготовлено цілою низкою оповідань, в яких ми теж знайдемо легенди, елементи фантастики і алегорії. Це «Новий рік» (1880 р.), «При місяці» (1884 р.), «Цвіль світу» (1884 р.), «3 легенд Стародавнього Єгипту» (1888 р.), «Із життя святих» (1891 р.), «Сон» (1890 р.) та інші [56].

Особливо близький до роману «Фараон» розповідь «3 легенд Стародавнього Єгипту» (в російській перекладі 1912 року – «Онук фараона»). Помирає всесильний володар Єгипту, столітній Рамзес ... Він наказує привести свого онука Горуса, щоб передати йому перстень володарів Єгипту, бо в царювання фараонів ні на одну хвилину не повинно бути перерви. Горус вже приготував накази про перенесення в піраміду праху своєї матері, похованої разом з рабами за те, що вона



захищала невольників і полонених; про укладення миру з ефіопами, про вільних днях для рабів. Але старий фараон поправився, а його спадкоємець помер від укусу отруйного павука ... [56].

Інтерес Пруса до Стародавнього Єгипту пов'язаний з новими відкриттями, зробленими в Єгипті в другій половині XIX століття і які привернули увагу громадськості до одного з центрів найдавнішої цивілізації. Багато які польські газети і журнали в 80-тих років присвячують свої сторінки археологічним розкопкам в Єгипті [56].

З історією Стародавнього Єгипту, життям і побутом єгиптян далекого минулого Болеслав Прус познайомився насамперед за працями відомого французького єгиптолога Гастона Масперо (1846–1916 рр.), автора праці «Стародавня історія народів Сходу» (1875 р.), перша частина якої присвячена Єгипту, Ассирії та Вавилону. Б. Прус використовував також «Історичні розповіді» Масперо (польський переклад 1893 р.), де в популярній формі викладено історію Стародавнього Єгипту і Ассирії. У Масперо Болеслав Прус взяв в найзагальнішому вигляді основу свого роману – занепад влади фараонів, піднесення жерців, падіння фараона XX династії і перехід влади в руки верховного жерця храму Амона, а також багато деталей та епізодів. Деякі імена – Саргон, Іздубар, Енана, Бакура – також запозичені з праці Масперо. Іншим джерелом для Пруса послужила праця американського вченого Дрейпера «Історія розумового розвитку Європи» (польський переклад 1873 р.). Знав Прус і роботу польського автора Яна Жагеля «Історія Стародавнього Єгипту», що побачила світ в 1880 році у Вільні. Саме у Жагеля, як вважає сучасний польський критик, відомий літературознавець Генрік Маркевич, Болеслав Прус знайшов згадку про Рамзеса XIII, існування якого єгиптологами в даний час відкидається [56].

Безсумнівно, що співвідношення проблематики роману «Фараон» із сучасною Б. Прусу дійсністю було більш складним. Польська критика

пов'язує цей роман про долю держави, в якому «організм держави відіграє таку ж вирішальну роль, як в інших творах – характери героїв», з національною проблемою, що хвилювала сучасну Болеславу Прусу Польщу [56].

На зворотному боці однієї з перших сторінок рукопису роману Прус записав: «Три фактори: народ – фараон – жерці. Гармонія між ними і боротьба», – лаконічно визначивши в цих словах основну концепцію свого твору [56].

На прикладі давньоєгипетської держави Болеслав Прус, мабуть, хотів показати тип держави – організму, в якому, відповідно до теорії позитивістів, гармонійно поєднується діяльність різних класів суспільства. При своєму поданні єгипетського народу як єдиного організму Болеслав Прус пише у вступі до роману: «Народ працював, фараон керував, жерці складали плани», – і держава процвітала. Однак в самому романі, не видно, цього гармонійного співробітництва народу, фараона і жерців, навпаки, письменник показує глибокі протиріччя, конфлікти і прямі зіткнення між цими трьома силами. Таку політичну фабулу підказувала Б. Прусу дійсність. Спостереження життя, сучасного йому буржуазного суспільства допомогло Болеславу Прусу реалістично зобразити державу як апарат класового насильства [56].

Болеслава Пруса насамперед хвилює проблема держави, він намагається розкрити самий механізм влади. Він розуміє, що ніякий фараон не може на свій розсуд, змінити об'єктивний суспільний розвиток і державний лад [56].

Роман «Фараон» відкрив нові грані таланту Б. Пруса. З великою майстерністю і тонкою художньою інтуїцією малює він життя і, що особливо важко зображати, – психологію народу [56].

«Фараон» Болеслава Пруса відрізняється від своїх літературних попередників і відсутністю своєї самодостатньої любовної інтриги. Темою роману Б. Пруса є політична боротьба за владу, показана на

широкому громадському тлі, як наслідок протиріч великих соціальних груп. «Герої роману – Рамзес, Пентуер, Херіхор, Мефрес, – пише Г. Маркевич, – виступають перш за все як політичні діячі, і саме в такій політичній діяльності всебічно розкриваються індивідуальні риси їх характерів» [56].

Значення роману «Фараона» у розвитку польського історичного роману полягає в тому, що в ньому – вперше в історії польської літератури – на такому високому художньому рівні, з використанням доступних автору наукових знань про минуле, були представлені в живих образах соціальні проблеми віддаленій епохи, що мають велике значення для кращого розуміння питань сучасності [56].

В романі «Лялька» (1890 р.), цьому неперевершеному твору Болеслава Пруса, подано дуже чітке уявлення, що кращі люди, як-от його головний герой роману Вокульський, виховуючи надмірно вознесенні сподівання, потім переживають поразки. Роман «Фараон» (1897 р.) – це так мовити, своєрідне дослідження влади, де зображення стародавнього Єгипту ледь ледь замасковує здогадки на тогочасну Росію [40, с. 488].

Можна зробити висновок, романи які охарактеризовані вище, користуються неабиякою популярністю в Польщі та за її межами. В цих романах, і справді є, схожість і відмінність. В романі «Фараон» письменник запозичив деякі імена, події, у інших, але це не заважає бути роману насиченим та цікавим, а роман «Лялька» більш багатий різними подіями та вразив всіх своєю насиченістю у змісті [9] (Див. Додаток II).

## Розділ 4.

### Зв'язок теми зі шкільним курсом історії

Тема мого дослідження називається «Польські письменники про національну історію ХІХ – початок ХХ століття у шкільному курсі історії». Із теми дипломного проекту зрозуміло, що йдеться про зв'язок із викладанням курсу історії у школі, а саме зі всесвітньою історією.

Вивчаючи навчальні програми з курсів історії на офіційному сайті МОН, дуже часто можна помітити різноманітні нововведення до цих програм, але зазвичай вони не стосуються ґрунтовної зміни переліку тем, які повинні засвоїти здобувачі закладів загальної середньої освіти. Не є виключенням і проблематика моєї дипломної роботи, тема якої передбачена для розгляду учнями 9-х класів на уроках всесвітньої історії.

Зупинилася я на найновішій, зі змінами від МОН, навчальній програмі зі всесвітньої історії за 2017 рік. Тематику дослідження доцільно віднести до 5 розділу цієї програми, який називається «Розвиток культури і повсякденне життя (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.)». Як бачимо, хронологічні рамки дипломного проекту (... ХІХ – початок ХХ століття...) співпадають із хронологією відповідного розділу, а також власне текст роботи про польських письменників, органічно вписується до цього розділу, адже література – це одна зі складових культури. Тобто це свідчить про те, що тема дослідження цілком відповідає змістові 5-го розділу обраної навчальної програми.

У дипломному проекті досліджено життя і творчість двох польських письменників (Генрік Сенкевич та Болеслав Прус) і однієї польської письменниці (Еліза Ожешко). Про них можна розповісти коротко на кожному уроці, присвяченому культурі, а також на додаткових уроках. Найкращою розповіддю про них буде, обрати одного письменника (письменницю) і спробувати різнобічно висвітлити життєвий шлях, творчий доробок, згадати найкращі твори їхньої

літературної діяльності, варто також пояснити учням чому ці письменники стали своєрідним «брендом» польської літератури.

Слід зауважити, що вивчення теми про таких видатних письменників на уроках всесвітньої історії, є доречним саме для випускних класів, адже в подальшому їхньому студентському житті, можливо, знадобиться ця інформація про них, з таких предметів, як: зарубіжна література, історія та ін.

Про письменників краще розповідати у формі бесіди. Потрібно завчасно роздати дітям необхідні завдання, щоб вони мали можливість якнайкраще підготуватися до цього уроку. Варто розуміти, що вчитель теж повинен завчасно готуватися: передусім відшукати відповідний матеріал, як у вигляді основного тексту, так і фото-, відео-матеріали, також безпосередньо, портрети письменників, біографію, цікаві відомості про нього (неї), краще зробити це у вигляді презентації або електронної подорожі, наприклад, по музеям присвяченому з письменників. Адже дітям вікової категорії 9-го класу легше сприймати інформацію не слуховими рецепторами, а зоровими.

На мою думку, до таких уроків можна залучити й випускний 11-й клас, тому що, вони ті класи, які в подальшому матимуть змогу використовувати отриману інформацію у своєму студентському навчанні.

З власного шкільного досвіду, на жаль, не можу поділитися враженнями, адже таких уроків не було. Хоча в моєму житті склалося так, що я вступила до закладу вищої освіти, саме на спеціальність «Історія», і мені б такі уроки у школі не завадили. Хоча зрозуміло, що не кожному такі уроки знадобляться в подальшому майбутньому.

На мою думку, про таких польських письменників як, Болеслав Прус, Генрік Сенкевич та письменниця Еліза Ожешко, дев'ятикласникам буде цікаво послухати, дізнатися про їх творчі успіхи,

чи були вони знайомі з українськими інтелектуалами. Хоч вони і не українські, а польські письменники, оминати їх увагою неможливо.

І таких письменників, треба згадувати, адже зробили вагомий внесок не лише в польську культуру, але й українську. Тому пройти повз їхньої творчості та діяльності неможливо.

## ВИСНОВКИ

Тема моєї дипломної роботи визначена як «Польські письменники про національну історію XIX – початку XX століття у шкільному курсі історії», однак – це є моєю особистою позицією, важливо підкреслити, що йдеться не тільки про письменників–чоловіків, але й про жінок. До трьох розглянутих персоналій варто було б додати ще й Марію Конопніцьку, але усталена традиція – визнаючи безумовний внесок письменниць–жінок у польську культуру з кінця XIX ст., класиками визнає саме трьох висвітлених у роботі літераторів.

Генрік Сенкевич, Еліза Ожешко та Болеслав Прус – це відомі польські письменники, які були знайомими на весь світ. У кожного з них була своя манера писання творів, кожний їх роман, повість та інше, це наче, щось нове, прекрасне та доступне, хоча, написані вони простою літературною мовою. Кожний письменник порушує ті теми, які заборонені в Польщі, про які боялися або не хотіли говорити або не могли, саме ці письменники, порушують ці проблеми.

Г. Сенкевич набув слави після виходу історичної трилогії: «Вогнем і мечем» (1884 р.) – розповідає про боротьбу Речі Посполитої з повсталю Україною часів Б. Хмельницького; «Потоп» (1886 р.) – розказує про визвольну війну поляків зі шведською інтервенцією 1655–1656 рр.; «Пан Володийовський» (1887 р.) – змальовує боротьбу з турецькою навалою в 1672–1673 рр. За його влучним висловом, XVII століття взагалі було для Польщі «страшним і сповненим відчаю» періодом, можна сказати, навіть, небезпечним для самого її існування та розвитку, проте країна і сам народ видержали це нелегке випробування. Звертаючись до історичного минулого, письменник палко бажав дати своїм сучасникам певне сподівання на реорганізацію країни, на її відновлення. Намагаючись «підтримати дух» співвітчизників, романіст певною мірою ідеалізує рідну минулість, відтворюючи події XVII століття винятково в дусі певних відображень шляхти про саму себе і

світ, що її оточує, за те трилогія перенавантажена історичними недостовірними даними, які відповідають, проте, світовідчуттям головних дійових осіб.

Генрік Сенкевич своїми творами трошив шаблон, який був характерний для багатьох авторів української школи в польській літературі, що козак є соратником поляка.

Як видно з тексту роману, симпатії Сенкевича на боці польської шляхти, лицарські чесноти якої в романі в певній мірі, перебільшуються та ідеалізуються. Свідомі представники національної польської культури, зокрема Болеслав Прус, піддавали роман «Вогнем і мечем» гострій критиці за відсутність в ньому історичної правди та за ідеалізацію шляхти.

Знаковою постаттю в українській історіографії з цього питання був Володимир Антонович, який у окремій статті дав вичерпний аналіз історичного тла твору й охарактеризував усе, з чим не згоден чи не згоден з автором. Він, утім як і більшість інших дослідників, скептичний у своїх оцінках, оскільки багато сюжетних ліній роману й справді не зовсім відповідають історичній дійсності. Видається, що погляди Антоновича про історичні й географічні реалії роману зберігають свою актуальність і до тепер.

Своєрідний прорив в сучасному кінематографічному напрямку став фільм польського режисера Єжи Гофмана, який хотів через цей фільм відобразити певний героїзм двох народів та різних представників через призму бачення історії.

Польська письменниця Еліза Ожешко була також досвідченою, розумною жінкою (схожість зі своїми двома попередниками). Вона дістала в спадок велику бібліотеку від батька, яка цінилася нею. Романістка, як і її попередник (Б. Прус) могла порушувати заборонені теми, а також могла написати. Вона писала про жіночу емансипацію, не мала на меті, виставлення одного соціального стану вище іншого.



Її пам'ятають і шанують до сьогодні. У рідних місцях завжди багато шанувальників її творчості та й взагалі туристів з різних куточків планети. Особливо її шанують в Гродно де вона провела найбільше часу за все своє життя. Там відкрито музей, названа на її честь вулиці. Еліза Ожешко увійшла в літературу та й в історію зокрема, як поборниця гуманності та демократизму.

Письменниця займала вагоме місце в польській літературі та культурі. Не даремно її називають «великою зіркою».

Стосовно, іншого польського письменника Болеслава Пруса (Олександра Гловацького), то він має щось схоже з іншими письменниками свого століття. Він був людиною освіченою, високоінтелектуальною і дебатував відразу в літературній діяльності, на відміну від свого попередника Генріка Сенкевича. Друкувався Болеслав Прус у тому ж тижневику що і Генрік Сенкевич.

Б. Прус міг написати (описати) деякі події, про які інші письменники XIX – початку XX століття могли мовчати. Цікавився Стародавнім Єгиптом, та якому присвятив свій відомий роман «Фараон». Окрім історичних романів, письменник писав також розповіді для дітей.

Його літературні праці перекладалися різними мовами світу, як і твори його попередників.

У творчості прозаїками старшого покоління особливо гострим було в цей період відчуття вичерпаності певних форм життя, кризи позитивістського оптимізму. Найбільш послідовним прихильником ідеї еволюційного прогресу і мирного співробітництва класів був Б. Прус. Е. Ожешко все більше схилялася до етики християнського милосердя і до визнання якогось вищого трансцендентального початку, що додає сенс людському існуванню.

В цей період були видані нові досить значні твори. При всій підпорядкованості польського роману завданню досягнення

національної незалежності Польщі, в чомусь звужується горизонт письменників, але дала світовій літературі відображений в слові досвід протистояння національного гноблення, польський роман вже до кінця XIX ст. досяг високого рівня розвитку.

Кожний із них у своїх творах описували різні прошарки населення, у кожних була любовна лінія, яка описувала кохання з різних прошарків, які інколи на перший погляд, були неможливі.

Тобто, кожен з них зробив досить вагомий внесок у польську літературу. На мою думку, ці три письменники – найкращі представники XIX – початку XX століття, творчість яких якнайкраще підходить для реалізації програмних завдань з курсу, що викладається для студентів–істориків ХДУ, присвяченого літературі й живопису як джерелам для вивчення історії.

Йдеться про можливість виробити ясне усвідомлення співвідношення фактів і образів, художніх уявлень про минуле і його наукових інтерпретацій, впливу літературних творів на розвиток європейської культури і цивілізації, формування стереотипів суспільної свідомості, резерву белетристики як історичного джерела і проблеми адекватності мови історика епосі, що ним вивчається.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

### Джерела:

1. Sienkiewicz H. Ogniem i Mieczem. Warszawa, 1990. 570 s.
2. Будинок Пруса в Наленчуві. Зображення з Національної бібліотеки Польщі. Бароковий костел, побудований у 1730–1772 рр.  
URL: <http://hroniky.com/content/thumbs/tixpsw/800x/0x0-3301x2186/sl/v4/slv4jmvhsztmzrfkmx2n7frlr6ds4v6t.jpg>
3. Казімеж Похвальський. «Портрет Генріка Сенкевича» 1890 р. Краків. Полотно, масло. 132x105 см. Фото: особняк Генріка Сенкевича в Обленгорке. URL: <https://24smi.org/public/media/2019/2/12/101.jpg>
4. Музей Генріка Сенкевича – філія Національного музею у місті Кельце, розташований в селі Обленгорке, в садибі відомого польського письменника Генріка Сенкевича. URL: <https://www.votpusk.ru/gallery/large/70897.jpg>
5. Ольга Бурда. Гофман зніме фільм про те, що Україна – не Росія. 2004 р. URL: [https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2004/07/040729\\_hoffmann\\_film\\_ukr.shtml](https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2004/07/040729_hoffmann_film_ukr.shtml)
6. Портрет Болеслава Пруса. URL: [http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/ex/2017-08\\_exhibitions\\_field\\_image\\_main/kopiya\\_0002.jpg](http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/ex/2017-08_exhibitions_field_image_main/kopiya_0002.jpg)
7. Портрет Елізи Ожешко. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/my/images/full/ozheshko-eliza.jpg>
8. Ромуальд Зирих – скульптор пам'ятнику Елізі Ожешко в Гродно. Пам'ятник (бюст) Елізі Ожешко знаходиться в м. Гродно на розі вулиці, яка носить її ім'я, і вул. Телеграфної. URL: <https://ua.places.by/wp-content/uploads/2017/08/img-2308-m-1024x683.jpg>
9. Рукопис «Фараону». Зображення з Національної бібліотеки Польщі. URL:

<http://hroniky.com/content/thumbs/c5d2du/800x/undefinedundefined-undefinedundefined/6p/zp/6pzpm2bb2ocvbrmpyeu5mefeilwfnf2g.jpg>

10. Стефан Полічинський. Пам'ятник Генріка Сенкевича в Ченстохові. Виконаний з каменю. Встановлений був у 1973 році на площі біля школи на Алеї Божої Матері. URL: [https://rutraveller.ru/icache/place/1/383/028/138328\\_603x354.jpg](https://rutraveller.ru/icache/place/1/383/028/138328_603x354.jpg)

11. Ожешко Элиза. Электронная еврейская энциклопедия. КЕЭ, том: 6. Кол.: 129–131. Издано: 1992. URL: <https://eleven.co.il/diaspora/power-society-and-jews/13050/>

### **Електронні ресурси:**

12. 170 років від дня народження Болеслава Пруса (1847–1912 рр.). URL: <http://www.nbu.gov.ua/node/3653>

13. Антонович В. Польско-русские соотношения XVII в. в современной польской призме (По поводу повести Г. Сенкевича «Огнем и мечем»). *Електронна бібліотека давньої української літератури «Ізборник»*. URL: <http://litopys.org.ua/anton/ant05.htm>

14. Афоризми великих женщин. URL: [https://books.google.com.ua/books?id=LpmfDQAAQBAJ&pg=PT92&lpg=PT92&dq=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F+%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0+%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE&source=bl&ots=yh\\_ptgAwiB&sig=ACfU3U3O7575bAqHTI25sbTAiLvbjjBvcw&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjJm\\_nXnLnqAhXE2KQKHbS6D\\_E4FBD0ATAEegQIChAB#v=onepage&q=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F%20%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%20%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE&f=false](https://books.google.com.ua/books?id=LpmfDQAAQBAJ&pg=PT92&lpg=PT92&dq=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0+%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F+%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0+%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE&source=bl&ots=yh_ptgAwiB&sig=ACfU3U3O7575bAqHTI25sbTAiLvbjjBvcw&hl=ru&sa=X&ved=2ahUKEwjJm_nXnLnqAhXE2KQKHbS6D_E4FBD0ATAEegQIChAB#v=onepage&q=%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8F%20%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%B0%20%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE&f=false)

15. Болеслав Прус. URL: <https://javalibre.com.ua/java-book/author/bio/382?fbclid=IwAR0-ED8fNNlgbXrVB3RVdPs9qm5KcVo7IEDsJXbvfVkaOA9ebNfnyeJdxfo>
16. Васьків М. «Вогнем і мечем»: антиукраїнський твір чи твір для «зміцнення сердець»? *Газета День. «Україна Incognita»*. № 229/230 (14–15 грудня). 2012. URL: <http://incognita.day.kiev.ua/svitlo-i-tini-genrika-senkevicha.html>
17. Герман Н. Особливості трактування постаті Яремії Вишневецького в художній літературі (на матеріалі романів І. Нечуя-Левицького «Князь Яремія Вишневецький» та Г. Сенкевича «Вогнем і мечем»). 2008. URL: [https://volyntext.eenu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/92?fbclid=IwAR3kzIkQDhzDOu41fe\\_EZEoVGA0x3Nm8w60UZPWI26B7rOC9ViJfSJVFY74](https://volyntext.eenu.edu.ua/index.php/volyntext/article/view/92?fbclid=IwAR3kzIkQDhzDOu41fe_EZEoVGA0x3Nm8w60UZPWI26B7rOC9ViJfSJVFY74)
18. Е. А. Леонова. Польская литература конца XIX – начала XX века. URL: [http://ae-lib.org.ua/texts/leonova\\_polish\\_XIX-XX\\_ru.htm](http://ae-lib.org.ua/texts/leonova_polish_XIX-XX_ru.htm)
19. Кравчук С. Погляди Г. Сенкевича про Україну та козацтво (у творі «Вогнем і мечем»). *Житомирський державний університет ім. І. Франка*. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/22436/1/%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA%D0%A1.%D0%BD%D0%B0%D0%91%D0%B5%D1%80%D0%B4%D0%B8%D1%87%D1%96%D0%B2%29.PDF>
20. Критичний реаліст Прус і Волинь. URL: <http://www.hroniky.com/news/view/9474-krytychnyi-realist-prus-i-volyn?fbclid=IwAR0H90wIsbQdzV3RT4VCpeYfoqbzoKS4UoWBxviev8JbR3S4MwQmt7yty-0>
21. М. Живов. Еліза Ожешко і Іван Франко. URL: <https://zbruc.eu/node/94145>

22. Петро Шкраб'юк. Еліза Ожешко – Іван Франко: діалог двох імен й літератур як вияв міжнаціонального взаєморозуміння та визнання.

URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/download.php?downloadid=132>

23. Польськомовні видання творів Е.Ожешко XIX – початку XX ст. у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (до 175-річчя від дня народження письменниці). URL:

<http://www.nbu.gov.ua/node/2988>

24. Сас П. М. Сарматизм. URL:

[http://www.history.org.ua/?termin=Sarmatyzm\\_teoriia](http://www.history.org.ua/?termin=Sarmatyzm_teoriia)

25. Славятинский Н. А. Элиза Ожешко. URL:

[http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A1/slavyatinskij-n-a/eliza-ozheshko#sec\\_1](http://litresp.ru/chitat/ru/%D0%A1/slavyatinskij-n-a/eliza-ozheshko#sec_1)

26. Юрчук О. «Українці versus поляки» – «Поляки versus українці»: інсталяція національного стереотипу (за повістю М. Гоголя «Тарас Бульба» та романом Г. Сенкевича «Вогнем і мечем»). URL:

<http://eprints.zu.edu.ua/18694/1/Jurchuk2.pdf>

### **Література:**

27. Helena Cybienko. Роман Элизы Ожешко «Над Неманом» и русская литература. Acta Polono–Ruthenica 6, 2001. С. 293–303.

28. Istomin W. Стереотип «польская шляхта» в романе Элизы Ожешко «Над Неманом». 2013. С. 519–524.

29. Астаф'єв О. Тарас Шевченко і Генрик Сенкевич: взємопритягання романтиків. Вид.: «Слово і час». №7 липень, 2014. С. 3–11.

30. Банот Александра Е. Поетика избранных творів Елізи Ожешко і Марії Кунцевич та ідентичність жіночих персонажів / Александра Е. Банот; пер. з пол. Н. Поліщук // Іноземна філологія: український науковий збірник. Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2013. Вип. 125. С. 237–247.

31. Билютенко Е. Проблема Мезольянса в романе Элизы Ожешко «Над Неманом». В эстетическом пространстве Элизы Ожешко. Часть I. С. 114–120.
32. Блінова Т. В. Мотив «валленродизму» у творчості Г. Сенкевича // Адам Міцкевич і Україна. *Збірник наукових праць. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка.* К.: Бібліотека українця, 1999. С. 112–121.
33. Булаховська Ю. Л. Польський і український історичний роман XIX ст. Проблеми семантики, прагматики і когнітивної лінгвістики. *Міністерство освіти й науки. Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка. Збірник наукових праць.* К., 2006. Випуск 10. С. 34–38.
34. Булаховська Ю. Проблематика і фактографізм в історичному романі XIX ст. (Микола Гоголь, Генрік Сенкевич, Болеслав Прус). *Київські полоністичні студії. Том XXVI. Полоністичні контексти.* С. 332 – 335.
35. Васьків Н. Татари и украинцы Г. Сенкевича: Проблемы интерпретации и ксенофобские интенции. *Параметри інтермедіального простору.* С. 85–91.
36. Васьків М. С. Творчість Г. Сенкевича в контексті українського-польських літературних взаємин: *Автореф. дис. канд. філолог. наук. Дніпропетровський державний університет.* Дніпропетровськ, 1996. 29 с.
37. Вика К. Феномен Сенкевича // К. Вика *Статті и портреты: Пер. с пол. / Предисл. С. И. Ларина; Под ред. Б. Ф. Стахеева.* М.: Прогресс, 1982. С. 95–123.
38. Горский И. К. Исторический роман Сенкевича. М.: Наука, 1966. 309 с.

39. Грабович Г. Польсько-українські літературні взаємини: питання культурної перспективи. До історії української літератури: Дослідження, есе, полеміка. К.: Основи, 1997. 604 с.
40. Дейвіс Норман. Боже ігрище: історія Польщі / Норман Дейвіс; пер. з англ. П. Таращук. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2008. 1080 с.: іл. Бібліогр.: с. 1017–1023. С.651–652.
41. Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990 рр. / Пер. з пол. М. Кірсенка. К.: Вид. дім «Києво–Могилянська академія», 2007. 239 с. Обкл. пол. Бібліогр.: с. 221–223. С. 99, 217.
42. Е.А. Леонова, Ковалева Т.В. и др. Польская литература конца XIX – начала XX века (1997). История зарубежной литературы (Вторая половина XIX – начало XX века). Минск: Завигар, 1997. С.: 210–232.
43. Еліза Ожешко. Роман «Над Німаном». Пер. з пол. О. Стаєцький. Передмова Григорія Вервеса. Київ: «Дніпро», 1981.
44. Запольська Я. Історична основа роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем». *Житомирський державний університет*. Житомир. Випуск 1, 2015. С. 1–3.
45. Зашкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів: *Львівський нац. ун–тет ім. І. Франка*, 2002. 752 с. С.375–376.
46. Кабузан В. М., Махнова Г. П. Численность и удельный вес украинского населения на территории СССР в 1795 – 1959 гг. История СССР. 1965. № 1. С. 30–33.
47. Кирильчук О. Семантика простору в польській та українській історичній прозі другої половини XIX століття. Вісник Львівського університету. Серія філологічна: зб. наук. пр. Львів. нац. ун–т ім. І. Франка; [редкол.: Т. Салига та ін.]. Львів, 2014. Вип. 60, ч. 2. С. 198–207.



48. Ковпик С. Специфіка перекладу настрійових домінант новели Болеслава Пруса «Камізелка». Літератури світу: поетика, ментальність і духовність. Випуск 14, 2020. С. 121–128.
49. Лескинен М. «Чужое» пространство в романе Генрика Сенкевича «Огнем и мечем». *Studia polonica II: К 70-летию В. А. Хорева*. М.: Индрик, 2002. С. 423 – 433.
50. Марценішко В. О. Топос лицарства в історичній трилогії Генрика Сенкевича. Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки №1. Книга 1, 2018. С. 116–121.
51. Марценішко В. Функціонування стійких сюжетних мотивів у трилогії М. Старицького «Богдан Хмельницький» і романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем»: Типологічні паралелі. Черкаси, 2016. 211 с.
52. П. Левина. Образы «лишних людей» в творчестве Болеслава Пруса: взгляд с исторической точки зрения. *Литературоведение*. 2018. С. 246–249.
53. Павлишин А. Студії над генезою польсько-українських конфліктів у ХХ столітті. Незалежний культурологічний часопис «І». №10, 1997. С. 114–135.
54. Польша – нарис історії / За ред.: Влодзімежа Менджецького та Єжи Брацисевича; пер. з пол. Івана Сварника; Ін-т нац. пам'яті, Коміс. переслідування злочинів проти пол. народу. Варшава: Вид-во Ін-т нац. пам'яті, 2015. 365 с.: карти, фот. кольор. Імен. покажч.: с. 361–366. С. 214–215.
55. Порнюк О. Б. Реалізація вальтер–скоттівської моделі в прозі Г. Сенкевича та Ф. Булгаріна. *Наукові записки*. Серія: Літературознавство. Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка; [редкол.: М. П. Ткачук та ін.]. Тернопіль, 2013. Вип. 37. С. 340–352.
56. Прус Б. «Фараон». Пер с польск. Е. Троповского. Предисл. Е. Цыбенко; Послесл. и примеч. И. Кацнельсона; Ил. О. Гроссе. Москва: Правда, 1988. 718 с.

57. Радишевський Р. Література та історія в романі «Вогнем і мечем» Генріка Сенкевича. Українська полоністика. Філологічні дослідження. Вип.: 2, 2005. С. 132–148.
58. Радишевський Р. Роман Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем»: польська і українська перспектива. Сенкевич Г. Вогнем і мечем: роман. Харків: Фоліо, 2008. С. 3–18.
59. Розлуцький І. Ідейно–естетичні параметри польської літератури у літературно–критичному дискурсі Миколи Євшана. Проблеми слов'язнавства. Випуск № 62. 2013. С. 90–100.
60. Ромащенко Л. «Вогнем і мечем» Г. Сенкевича у світлі українського історичного роману. Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2018. Вип. 23. С. 283–289.
61. Рудницький Ю. Ієремія Вишневецький: спроба реабілітації. Львів, ЛА «ПРАМІДА». 2008. 300 с.
62. Семащук Н. Особливості вживання різних типів речень у малій прозі Болеслава Пруса. Студентський науковий вісник. Випуск №5, 2002. С. 40–42.
63. Сенкевич Г. Вогнем і мечем: Роман / [Переклад В. С. Бойка]; Передм., словник Радишевського Р. П. / Р. П. Радишевського // Х.: Фоліо, 2006. 638 с. – (Історія України в романах).
64. Сінкевич Є. «Трилогія» Генріка Сенкевича в польській і українській історіографії. Наукові роботи Академії Ян Длугош у Ченстохові. Том XVI. 2017. С. 15–21.
65. Сологуб О. Генрік Сенкевич: видатний подільський письменник і громадський діяч. Україна і Польща: історичне сусідство: матеріали міжнар. наук. конф., 17–18 трав. 2012 р. М–во освіти і науки, молоді та спорту України [та ін.]. Вінниця, 2012. С. 255–258.
66. Спартар І. Іван Франко та Еліза Ожешко: взаємини, рецепція переклади (на матеріалі листів Івана Франка та Елізи Ожешко,

перекладених Михайлом Возняком. Волинь. Житомирщина. № 15, 2006. С. 142–147.

67. Творчество Болеслава Пруса и его связи с русской культурой / Вестник Московского университета. Филология. Серия 9, № 4. М.: «Индрик», 2008. С. 188–198.

68. Ткачук М. Наративні принципи прози Елізи Ожешко. Київські полоністичні студії. Том XXVI. Літературознавство. С. 78–85.

69. Франко І. Польський селянин в освітленні польської літератури. Зібрання творів: у 50 т. К. Том 45, 1988. С. 206–207.

70. Франко Т. Іван Франко про Богдана Хмельницького. Вітчизна. №4, 1954. С. 126.

71. Химка Д. Зародження польської соціал-демократії та українського радикалізму в Галичині (1860 – 1890 рр.). К.: Основні цінності. 2002. С. 20.

72. Хорев В.А. Польская литература XX века. 1890–1990. – М.: «Индрик», 2009. С. 22–24. 352 с.

73. Чемоданова О. Позитивний образ українців у романі Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем». Дух і літера. № 25, 2012. С. 93–111.

74. Чужа Т. В. Історичний роман Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем»: джерела і художній дискурс». Київський Національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ. 2007. 20 с.

75. Чужа Т. В. Непольські джерела роману Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем». Українська полоністика (3–4). Житомир, 2007. С. 338–350.

76. Чужа Т. В. Топос «перевернутого світу» у романі Г. Сенкевича «Вогнем і мечем». Слово і час. №1, 2003. С. 51–55.

77. Чужа Т. В. Художній простір степу у романі Генріка Сенкевича «Вогнем і мечем». Романтизм: між Україною та Польщею. Збірник наукових праць. Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київські полоністичні студії. К., 2003. С. 409–415.

78. Шаповалова Н. Тетралогія В. Малика «Таємний посол» та роман Г. Сенкевича «Вогнем і мечем»: типологічне порівняння. Літературознавчі обрії. Порівняльне літературознавство. Вип. 16. С. 233–239.

79. Шевчук Ю. «Вогнем і мечем» як чинник української культури. Критика. № 9 (23), 1999.

80. Элиза Ожешко в эстетическом пространстве современности. Вестник Московского университета. Серия 9, №1. Филология, 2011. С. 160–167.

81. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян (з давніх часів до ХХ ст.). Курс лекцій: навч. Посібник / В. І. Яровий, П. М. Рудяков, В. П. Шумило та ін. К., 2001. С.379–380. 628 с.

## ДОДАТКИ

## Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ  
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО  
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

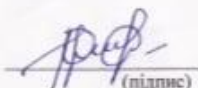
Я, Гришко Юлія Володимирівна,  
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна  
добročесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

**ЗАВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:**

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
  - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
  - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не підроблювати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
  - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
  - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальностей до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

02.04.2020  
(дата)

  
(підпис)

Юлія Гришко  
(ім'я, прізвище)



**Портрет Генріка Сенкевича**

**Джерело:**

<https://24smi.org/public/media/2019/2/12/101.jpg>



**Пам'ятник Г. Сенкевичу у Ченстохові**

**Джерело:**

[https://rutraveller.ru/ocache/place/1/383/028/138328\\_603x354.jpg](https://rutraveller.ru/ocache/place/1/383/028/138328_603x354.jpg)



**Музей Г. Сенкевича в Обленгорці**

**Джерело:**

<https://www.votpusk.ru/gallery/large/70897.jpg>



## Додаток Д

*Після того, як Єжи Гофман зняв фільм «Вогнем і мечем», в центрі якого україно-польські стосунки часів Богдана Хмельницького, на його адресу і з польського, і з українського боку сипалися докори в необ'єктивності.*

*«Я прагну, – каже він, – аби в зображенні суперечливих питань були думки з різних боків – зліва, справа, зсередини і збоку. Але об'єктивізму повного не існує. Його просто немає, а є лише або доброзичливе зображення подій, або зле. Ніколи, там, де ми торкаємося історії, не може бути так, щоб усі були щасливі і задоволені. Я, читаючи тлумачення тих самих фактів різними українськими істориками, знаходжу дуже різну інтерпретацію тих фактів. І це нормально...».*

*«Я був би щасливий, – каже Єжи Гофман, – аби цей фільм зумів зробити те, що вдалося Чарлі Чапліну. Тобто потрапив у серця і інтелектуалів, і куховарок».*

**Ольга Бурда. Гофман зніме фільм про те, що Україна – не Росія**

**Джерело:** <https://www.bbc.com/ukrainian/entertainment/story/2004/07/04072>

[9\\_hoffmann\\_film\\_ukr.shtml](#)



**Портрет Елізи Ожешко**

**Джерело:**

<https://www.ukrlib.com.ua/my/images/full/ozheshko-eliza.jpg>



**Пам'ятник Елізі Ожешко в Гродно**

**Джерело:**

<https://ua.places.by/wp-content/uploads/2017/08/img-2308-m-1024x683.jpg>



**Портрет Болеслава Пруса**

**Джерело:**

[http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/ex/2017-08\\_exhibitions\\_field\\_image\\_main/kopiya\\_0002.jpg](http://www.nbu.gov.ua/sites/default/files/ex/2017-08_exhibitions_field_image_main/kopiya_0002.jpg)



**Будинок Пруса в Наленчуві. Зображення з Національної бібліотеки**

**Польщі**

**Джерело:**

<http://hroniky.com/content/thumbs/tixpsw/800x/0x0-3301x2186/sl/v4/slv4jmvhsztnzrfkx2n7fblr6ds4v6t.jpg>

